

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до проведення практичних занять
та організації самостійної роботи
з навчальної дисципліни

«ЛОГІКА»

*(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
денної і заочної форм навчання всіх спеціальностей)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2024

Методичні рекомендації до проведення практичних занять та організації самостійної роботи з навчальної дисципліни «Логіка» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної і заочної форм навчання всіх спеціальностей) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; уклад. Я. М. Кунденко. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2024. – 64 с.

Укладач канд. філос. наук, доц. Я. М. Кунденко

Рецензент

О. П. Проценко, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та суспільних наук Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «ХАІ»

*Рекомендовано кафедрою філософії і політології, протокол № 8
від 01.07.2024*

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1 План практичних занять та основні поняття курсу.....	5
2 Рекомендації щодо самостійної роботи.....	59
3 Завдання для самостійної роботи студентів.....	60
Додатки.....	61

ВСТУП

Метою навчальної дисципліни «Логіка» є вивчення законів логіки, необхідних для розуміння об'єктивної реальності та соціокультурних феноменів пізнавальної діяльності, що має дійсний характер при вирішенні професійних задач. Основними завданнями вивчення дисципліни «Логіка» є характеристика основних форм та законів пізнання; визначення видів логічних операцій з поняттями, судженнями та умовиводами; ознайомлення з теорією логічної аргументації та психологічними аспектами здійснення діалогу і ділової бесіди.

Програма навчальної дисципліни

Модуль 1 ЛОГІКА

Змістовий модуль 1 Історичні етапи розвитку та основні закони логіки

Основні значення терміна «логіка». Об'єкт і предмет науки логіки. Методи науки логіки. Місце логіки у системі наук. Особливості абстрактного мислення. Поняття «логічна форма» (структура). Основні категорії логіки. Істинність та формальна правильність мислення. Виникнення логіки як науки. Періодизація її розвитку: антична, схоластична, сучасна логіка. Тенденції розвитку сучасної логіки.

Змістовий модуль 2 Форми мислення

Загальна характеристика поняття. Основні логічні засоби формування понять. Зміст та обсяг поняття. Види понять. Логічні операції з поняттями. Загальна характеристика судження. Види суджень: безпосередні, рефлексивні, необхідності та поняття. Види умовиводів: безпосередні, рефлексивні, необхідності. Поняття про силогізми. Дедукція, індукція, традукція (аналогія). Диз'юнкція та кон'юнкція. Об'єктивне поняття. Ідея та метод.

Змістовий модуль 3 Загальні теоретичні основи сучасної логіки

Правила доведення та спростування. Структура та види доведення. Правила та можливі логічні помилки в доведенні. Спростування тези та аргументів. Гіпотеза як форма наукового пізнання. Визначення та види гіпотези. Логічні засоби і принципи підтвердження гіпотез. Загальна характеристика суперечки та види суперечок. Коректні та некоректні засоби ведення суперечки. Ділова бесіда, її основні функції. Предмет дослідження практичної логіки. Логічна культура вибору та прийняття рішення в цілеспрямованій дії.

1 ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ КУРСУ

Змістовий модуль 1

Тема 1 Предмет, проблематика і призначення логіки

План

1. Логіка як наука: об'єкт, предмет і метод.
2. Порівняння з іншими науками: природознавство, гуманітарні науки, технічні дисципліни.
3. Структура і функції логіки.

Логіка – філософська наука, що досліджує основні категорії і закони визначення, правильного за формою та істинного за змістом.

Наука – сфера діяльності людини, функцією якої є вироблення системних знань про об'єктивну реальність, що має дійсний характер.

Основні структурні компоненти наукового пізнання

Об'єкт – фрагмент об'єктивної реальності, на яку спрямована пізнавальна активність.

Суб'єкт – фрагмент об'єктивної реальності, що володіє пізнавальною активністю і виявляє себе по відношенню до об'єкта.

Предмет – особливий ракурс розгляду об'єктивної реальності суб'єктом пізнання.

Метод – специфічний спосіб розгляду предмета дослідження.

Розподіл науки на види

1. Природознавство.
2. Гуманітарні науки.
3. Технічні науки.
4. Філософські науки.

Природознавство – дослідження природи як фізичної (матеріальної) реальності.

Гуманітарні науки – дослідження людини як істоти розумної, що створює ідеальну (соціопсихологічну) реальність.

Технічні науки – досліджують створену людиною «іншу природу», соціокультурну реальність техніки і технології.

Філософія – досліджує метод визначення поняття, що узагальнює буття

і мислення.

Об'єкт філософії – загальна закономірність, яка об'єднує буття і мислення.

Предмет філософії – метод визначення поняття як ідеальної сутності реальності.

Метод філософського дослідження

1. **Аналіз** як визначення сутності реальності в процесі поділу цілого на частини.

2. **Діалектика** як виявлення необхідної сутності в єдності протилежностей.

3. **Узагальнення** як тотожність реальності і сутності в процесі визначення істини.

Філософські науки: логіка, етика, естетика.

Специфіка логіки як філософської науки

Логіка як філософська наука має об'єктивний характер та спрямована на дослідження світу в цілому, виявлення загальної закономірності буття і мислення в розрізненій єдності поняття.

Основні функції логіки

1. Теоретична.

2. Практична.

3. Світоглядна.

Теоретична функція – логіка є наукою, яка має об'єктивний характер та спрямована на дослідження світу в цілому, виявлення загальної закономірності буття і мислення в розрізненні єдності поняття.

Практична функція – логіка виступає методологічною підставою в науці та світогляді, розробляючи загальний метод визначення поняття.

Світоглядна функція – дослідження теорії пізнання і логіки дає можливість свободи в об'єктивному визначенні дійсності для кожної людини.

Основні поняття теми 1

(завдання до підготовки практичного заняття у словнику понять)

Логіка, філософія, наука, об'єкт, предмет, метод, основні різновиди науки, основні розділи та функції логіки.

Тема 2 Екскурс в історію логіки

План

1. Протологіка Давнього Сходу:

- рання буддійська логіка (VI–V ст. до н. е. – II ст. н. е.);
- діяльність логічних шкіл ньяя та вайшешика (III–V ст. н. е.);
- розквіт буддійської логіки (VI–VIII ст.).

2. Традиційна логіка (від IV ст. до н. е. до середини XIX ст.).

3. Сучасна логіка (від середини XIX ст. до наших днів).

Історія науки логіки пов'язана з публічною практикою суперечки. Перші наукові логічні знання з'являються незалежно одне від одного у Стародавній Греції та Стародавній Індії. Логіка стародавніх греків поширюється у Європі та на Близькому Сході, а індійська логіка – у Китаї, Японії, Тибеті, Монголії, Індонезії та на Цейлоні. Спільним у цих історіях було те, що логіка в цих гілках формувалася в межах філософії.

Індійська логіка розвивалася на тлі буддійської філософії в тісному зв'язку з риторикою, теорією ораторського мистецтва. Тому її ще називають «буддійською логікою».

На ранньому етапі буддійської логіки досліджувалися різновиди публічної мови, способи прикрашати мову. Уже в ті часи розуміли, що для досягнення своєї мети мова повинна бути ясною, простою, цікавою за змістом, що пов'язує риторичні правила з логічними.

У школах ньяя та вайшешика логіка розвивалася в царині філософії, зокрема, вона була тісно пов'язана із вченням про пізнання. Школа ньяя (слово «ньяя» перекладається як «правило», «канон», «норма», «силогізм») займалася суто логічною проблематикою. Відомою залишилася робота засновника школи Готами, у якій логічне вчення виражається у формі сутр (коротких афоризмів). У школі ньяя з'являється також учення про умовивід. Вершиною індійської логіки, яка набула ознак самостійної науки, стала робота «Про джерела пізнання» Дігнаги. Особливістю індійської логіки, що відрізняє її від західної гілки історії, є розуміння логічного зв'язку, обумовлене буддійською теорією «проникнення».

Трактовка фундаментального для логічної форми зв'язку відрізняється від західної традиції характером логічного зв'язку і співвідношенням обсягів предмета думки та його ознаки. Проникливий зв'язок має містичний (внутрішній) характер, що йде від буддійської теорії проникнення. Відмінність підходів пов'язана з тим, що індійська логіка не відривається від буття, вона є по суті онтологічною. А західна традиція будує логічне вчення абстраговано

від дійсності. І якщо в бутті незалежність існування є умовною, уявною, а насправді все з усім природно пов'язане, то ознака не може бути автономною щодо свого носія, вони зовнішньо або внутрішньо завжди пов'язані. І тільки на абстрактному рівні можна казати про їх автономність.

Різними були також логічні методи. Якщо для західної традиції провідним був дедуктивний метод, то для східної – аналогія, яка широко використовувалася для передачі знань шляхом афоризмів. Ці методи активно впроваджувалися для досягнення пізнавальної мети, яка також була відмінною для Сходу і Заходу.

Якщо для західної культури логіка слугує розуму, була і залишається універсальною методологією отримання наукового знання, то для східної культури логіка слугує духу, збагаченню внутрішнього світу людини шляхом містичного з'єднання розуму і «серця».

У західній логічній традиції, що бере свій початок у Стародавній Греції, розрізняють такі етапи розвитку логіки як науки:

I етап – традиційна логіка (від IV ст. до н. е. до середини XIX ст.).

II етап – сучасна логіка (від середини XIX ст. до наших днів).

Своєю чергою, сучасна логіка поділяється на класичну (математичну, символічну) і некласичну (модальну, нечітку тощо). На I етапі виникнення логіки як самостійної науки пов'язують з ім'ям Арістотеля (384–322 рр. до н. е.). Арістотель узагальнив і систематизував логічні знання своїх попередників – філософів мілетської школи, софістів, Демокрита, Сократа та інших. Він сформував предмет логіки, визначивши три логічні форми і логічні закони. Основні логічні теорії, побудову яких він вважав своїм головним надбанням, – це теорія силогізмів (дедукція) і теорія доведення. Його логічна система стала найвпливовішою для розвитку науки, освіти та культури в країнах Європи. Визнання логічного вчення Стагірита знайшло своє вираження в тому, що всю логіку від часів Античності до другої половини XIX ст. (до сучасної логіки) прийнято називати Арістотелевою логікою.

Відкриття Арістотеля у сфері логіки мають не тільки значення для певного історичного етапу, а стали досягненням для європейської цивілізації протягом всієї історії. Фундаментальний характер в історії логіки має комплекс логічних праць Арістотеля «Органон» (від грец. «organon» – «знаряддя», «інструмент», «керівництво пізнання, дослідження»), до якого включено п'ять праць. У роботі «Категорії» розкривається природа найзагальніших понять (категорій). У роботі «Про тлумачення» міститься теорія висловлювань. У «Першій аналітиці» викладається теорія силогізмів (дедукція), а у «Другій аналітиці» – теорія доведення. «Топіка» присвячена теорії правдоподібних

міркувань. У книзі «Про софістичні спростування» досліджуються логічні помилки і способи їх усунення. Особливе значення має робота «Риторика», яку Арістотель визначає як здібність і мистецтво знаходити можливі засоби переконання відносно деякого предмета.

Арістотель не використовував термін «логіка», а тільки – «аналітика». Уперше слово «логіка» почали використовувати стоїки (Зенон, Хрисипп, Діодор, Евбулід, Філон та ін.). Надбанням логіки стоїків вважають зародження вчення про висловлювання, вивчення проблем модальної логіки. Вони вперше дали визначення логічних форм складних висловлювань. Логічні досягнення стоїків знайшли розвиток у сучасній логіці. Дедуктивний метод став широко використовуватися за часів римського права.

Логіка Арістотеля та стоїків знайшла своє продовження у схоластичній логіці періоду Середньовіччя (VI–XV ст.). Представниками цього періоду є: Іоанн Росцелін, П'єр Абеляр, Михайло Псьол, Петро Іспанський, Раймунд Луллій, Дунс Скотт, Вільям Оккам та ін. У цей період логіка формується як університетська освітня дисципліна, з'являються перші підручники з логіки в середньовічній Європі (Петро Іспанський).

У XVII ст. схоластична логіка піддається критиці. На противагу їй Френсіс Бекон (1561–1626) визначає «логіку відкриття», що дає нове знання. Френсіс Бекон був лорд-канцлером і пером Англії. Він займався впорядкуванням англійського законодавства, у процесі якого постала проблема узагальнення, яка не вирішувалася дедуктивним шляхом. Підкреслюючи новизну свого підходу, на відміну від Арістотелевого «Органону», Ф. Бекон називає свою роботу «Новий органон», де він викладає метод індукції. Логіка Бекона тісно пов'язана з гносеологією, де він показує, що логіка – не просто наука про диспути із сумою формальних правил, а знаряддя пізнання. Подібно до того, як Арістотель вів боротьбу з логічними помилками, софізмами, Бекон веде боротьбу зі складнощами, що виникають у процесі пізнання. Він називає їх «привидами», «ідолами».

Етап сучасної логіки розпочався з появи математичної логіки. Математична логіка становить класичну парадигму в історії логіки. Вона використовує метод формалізації із залученням особливої мови логіки, що є аналогом мови математики. Предмет логіки не змінюється, вона залишається єдиною наукою. Але метод формалізації «очищується» від багатозначності природної мови, і тому він здійснюється більш послідовно.

Сучасна логіка пов'язана перш за все з ім'ям Г. Лейбніца, а також Т. Гоббса та Р. Декарта. Декарт та Лейбніц були юристами, математиками і філософами. Період алгебри логіки починається з опублікування праці

Дж. Буля «Математичний аналіз логіки» (1847). З'являється метод логічних обчислень з використанням алгебраїчної символіки, процес умовиводу розглядається як розв'язання логічних рівностей. Логіка постала як теорія обґрунтування математики.

Для виконання завдання подолання кризи в математичній теорії логічними методами німецький логік Готлоб Фреге розробив аксіоматичні побудови обчислювання висловлювань, теорію квантифікації, основні принципи логічної семантики. У роботі «Принципи математики» англійські логіки Бертран Рассел та Альфред Уайтхед розробили теорію логічного обґрунтування математики.

У подальшому в період сучасної логіки діячами Львівсько-Варшавської школи та Альфредом Тарським, у роботах Рудольфа Карнапа, Яна Луксевича, Клайва Льюїса та ін. були розроблені металогіка і логічна семантика.

Сучасна логіка на більш глибокому рівні продовжила дослідження, започатковані в традиційній логіці, і логіка продовжує існувати як єдина наукова система знань про мислення.

В історії логіки окремо виділяють діалектичну логіку Г. Ф. Гегеля (1770–1831), яка не є формальною, але закони діалектичної логіки мають універсальне значення. Про це свідчить і «панлогізм» Гегеля, тобто намагання простежити наявність логічного всюди. Гегель визначав діалектику як внутрішній саморух предмета логіки і вважав діалектико-логічний метод істинно філософським, що постає на рівні математичного у своїй універсальності. Діалектична логіка стала основою герменевтичної логіки як методу розуміння й інтерпретації.

Некласичний період сучасної логіки охоплює період із початку ХХ ст. по цей час. Некласичні логіки постають як множини різних формальних систем, у яких варіюється апарат традиційної та формальної логіки, що дозволяє отримати різні моделі логічних висновків і логічної істини.

Серед видів некласичної логіки – нечітка логіка, інтуїціоністське числення висловлювань, лінійна логіка, модальна логіка, паранесуперечлива логіка, релевантна логіка тощо. На сучасному етапі як продовження розвитку формальної логіки з'являються логіки конкретно-наукового та практичного призначення, такі як комп'ютерна логіка, що охоплює всю множину логік функціонування комп'ютерних систем, серед яких – математична логіка, багатозначна логіка, теорія цифрових автоматів, теорія алгоритмів, теорія формальних систем, формальні граматики тощо. Розвивається також логістика як учення про управління матеріальними, інформаційними та людськими потоками з метою їх оптимізації. Логістика є важливим інструментом менеджменту організацій.

Тема 3 Основні категорії та закони логіки

План

1. Пізнання як особлива форма відношення людини до світу.
2. Основні види пізнання (дод. А)
3. Визначення основних законів і категорій логіки (дод. Б).

Теорія пізнання – розділ філософії (протилежний онтології як основі логіки), присвячений дослідженню суб'єктивного пізнання, мислення кожної людини, що є соціопсихологічною реальністю ідеальної сутності світобудови.

Пізнання – взаємодія суб'єкта та об'єкта пізнання, спрямована на виявлення загальної основи – істини.

Об'єкт – фрагмент об'єктивної реальності, на визначення сутності якої спрямована пізнавальна активність суб'єкта.

Суб'єкт – фрагмент об'єктивної реальності, якому притаманна пізнавальна активність, що виявляє себе по відношенню до об'єкта.

Істина – безпосередня мета пізнання, адекватне відображення дійсності у свідомості, результатом якого є визначення необхідної сутності об'єкта і досягнення суб'єктом об'єктивності визначення.

Основні види пізнання

Розподіл пізнання на види проводиться щодо предмета та метода дослідження у додатку А.

Свідомість спрямована на дослідження чуттєво даної реальності за допомогою аналізу і синтезу.

Самосвідомість спрямована на вивчення ідеальної реальності самої свідомості в рефлексії.

Розум є вивченням істини як єдності реальності та ідеальної сутності, виявляється свідомістю в узагальненні.

Свідомість – перший ступінь пізнання, спрямований на дослідження чуттєво даної реальності за допомогою аналізу і синтезу. Містить три ступені розвитку: чуттєвість, сприйняття, розсуд. Результатом є визначення ідеальної сутності предмета і виявлення самої свідомості, що її виявляє. Протиріччям свідомості є виявлення ідеального буття самої свідомості («Я»), вивчення якої неможливе за допомогою аналізу.

Ступені розвитку свідомості:

1. Чуттєвість – перший ступінь свідомості, де визначається чуттєва

достовірність одиничного предмета.

2. Сприйняття – другий, протилежний чуттєвості ступінь свідомості, де у порівнянні визначаються особливі властивості речі.

3. Розсуд – узагальнюючий ступінь свідомості, де предмет визначається як явище, у якому виявляється сутність певної реальності і суб'єкт, що її визначає.

Самосвідомість – другий і протилежний свідомості ступінь пізнання, спрямований на вивчення особливої, у своїй здатності пізнавати, ідеальної реальності самої свідомості в рефлексії. Містить три ступені розвитку:

- прагнення / споживання (пристрасть);
- двобій / визнання (любов);
- загальна самосвідомість (гра).

Результатом є визначення необхідної сутності предмета, що дає свободу в житті і пізнанні. Протиріччям самосвідомості є виявлення істини, яка отримує конкретизацію в творчій діяльності людини як узагальненні ідеального і реального, що є предметом для дослідження розумного пізнання.

Ступені розвитку самосвідомості:

1. Прагнення / споживання (пристрасть):

– перший ступінь самосвідомості, де визначається одиничне «Я» у ставленні до чуттєво даної реальності предмета;

- є руйнівним по відношенню до предметної реальності;
- виявляє різноманіття бажань і потреб суб'єкта.

2. Двобій / визнання (любов):

– протилежний прагненню щабель самосвідомості, що визначає особливість характеру (сила і слабкість) по відношенню до іншої людини.

– співвідносини «раб – пан» у напрямку досягнення свободи визначення і дії.

3. Загальна самосвідомість (гра):

– узагальнюючий ступінь самосвідомості, де в єдності протилежних суджень визначається необхідна сутність предмета (правила гри), що дає свободу в житті і пізнанні;

- визначення істини як підстава для творчості.

Розум – вивчення істини як єдності реальності та ідеальної сутності, що виявляється свідомістю в узагальненні та творчій діяльності.

Ступені розвитку розуму:

- мистецтво (образ);
- релігія (уявлення);
- наука (теорія);
- філософія (поняття).

Результатом є визначення істини в образно-естетичній формі як релігійного уявлення і наукової теорії, а також філософського узагальнення в понятті.

Протиріччям розуму є виявлення істини як поняття (єдності об'єкта і суб'єкта), що має об'єктивний характер та є предметом для дослідження в логіці.

Ступені розвитку розуму:

1. Мистецтво (художній образ) – перший ступінь розумного пізнання, що створює істину як естетичний ідеал (прекрасне) – художній образ – гармонію реальної форми і духовного змісту. Істина в чуттєво даній конкретності образу, що має суб'єктивний характер.

2. Релігія (уявлення) – протилежна мистецтву форма розумного пізнання, де істина створюється у формі релігійного уявлення про Бога як ідеальну сутність і духовну єдність світу і людини, доступного в найвищій формі чуттєвості – вірі, що має суб'єктивний характер.

3. Наука (теорія) – створення системної картини світу в процесі виявлення ідеальних законів взаємодії – теорії – у чуттєво даній предметній реальності. Раціональний шлях пізнання, що спирається на віру в силу людського розуму, здатного визначити істину.

4. Філософія (поняття) – узагальнююча форма розумного пізнання, що вирішує протиріччя попередніх. Істина визначається як поняття, що розвивається, метод визначення якого є предметом для філософії та основою для *логіки*.

Загальна характеристика логічних законів

Закони логіки відображають необхідний і сутнісний зв'язок між поняттями, судженнями й умовиводами. Ними регулюється форма правильних міркувань, що склалася в процесі багатовікової практики мислення, яка отримала своє висловлення в мові. Головною особливістю законів мислення є те, що вони виражають загальні і необхідні умови та можливості правильного міркування в процесі пізнання.

Закони формальної логіки універсальні так само, як і закони діалектичної

логіки. Вони діють незалежно від волі людей і слідуєть із самої сутності відношення мислення і буття. Формальна логіка охоплює лише суб'єктивний рівень процесу пізнання. Її закони є специфічними законами мислення і не поширюються на зв'язки і відношення речей і явищ у навколишньому світі. У цьому пункті закони формальної логіки відрізняються від законів діалектичної логіки – науки про розвиток. Закони діалектичної логіки є загальними і діють як у природі, так і суспільстві. Тобто вони виражають змістову сторону пізнання. Сферою застосування законів формальної логіки є мислення, правильність його побудови і відношення між логічними формами. Хоча закони діалектичної логіки є законами мислення, а не самих речей, проте вони мають своєю основою об'єктивну і стійку взаємообумовленість предметів матеріального світу.

У формальній логіці існують **чотири основні закони**:

1. **Тотожності** – всяка думка, що перебуває в процесі пізнання, має зберігати рівність із самою собою.

2. **Не-протиріччя** – два протилежні, або суперечливі судження не можуть бути одночасно істинними, принаймні одне з них обов'язково хибне.

3. **Виключеного третього** – з двох суперечливих висловлювань одне і тільки одне істинне, третього не дано.

4. **Достатньої підстави** – всяка істинна думка має бути обґрунтована іншими думками, істинність яких уже доведена.

Ці закони є основними тому, що виражають найбільш **загальні властивості мислення**: *визначеність, несуперечливість, послідовність і доказовість*. Основні закони формальної логіки відображають специфічні риси розумової діяльності й опосередковані нею.

Властивість *визначеності* вказує на те, що будь-яка річ при логічному розгляді з необхідністю повинна мислитися в сукупності одних і тих самих одного разу виділених ознак. Ці ознаки задаються при визначенні понять і не можуть довільно змінюватися в рамках одного й того самого міркування.

Вимога *несуперечливості*, що пред'являється до суджень, полягає в неприпустимості логічного протиріччя в мисленні і послідовності міркувань. Вона є однією з основних у процесі пізнання людиною світу.

Під *послідовністю* мається на увазі те, що, прийнявши будь-яке положення за істинне, необхідно приймати і всі наслідки, які слідуєть з нього.

Доказовість відображає факт взаємозалежності одних думок з іншими. Тобто в логіці розглядаються тільки такі судження, які можуть бути обґрунтовані й виведені з інших суджень.

Основні закони формальної логіки спростовуються і розвиваються у

діалектичній системі Гегеля, що містить філософське визначення основних категорій логіки.

Основні категорії логіки

1. Буття: якість – кількість – міра;
2. Сутність: основа – явище – дійсність;
3. Поняття (одиничне, загальне, особливе).

Онтологія (логіка) – розділ філософії, присвячений визначенню об'єктивного поняття, правильного за формою та істинного за змістом.

Буття – безпосереднє визначення поняття, що є змістовною основою свідомості як першого ступеня феноменології. Виявляється у чуттєво даній реальності одиничного предмета, що постійно змінюється та містить «в собі» поняття як визначальний закон.

Основні категорії логіки буття

1. Якість: «в-собі-буття» / «ніщо» – наочне буття – «для-себе-буття».
2. Кількість: величина – число – ступінь.
3. Міра – безмірне – сутність.

Визначення буття розвивається в єдності протилежних філософських категорій **якості** (усталеність буття) і **кількості** (мінливість буття), що має узагальнення в **мірі** (межа мінливості), яка вказує на ідеальну сутність, що визначає буття.

Специфікою безпосереднього визначення, притаманного логіці буття як основі свідомості, є визначення наочності одиничного предмета, що містить поняття як закон, що його визначає. У своєму русі визначення констатує дану у відчутті достовірність предмета і переходить від одного моменту реальності до іншого. Подальший розвиток поняття є зануренням буття у себе, виявлення сутності, що відповідає в пізнанні руху думки від чуттєвої достовірності предмета до розумового визначення його як явища, що визначається сутністю.

Необхідно звернути увагу, що визначення в логіці буття розвивається в єдності двох протилежностей: якості як усталеності буття, відповідної чуттєвої достовірності даного одиничного «чогось» у свідомості та кількості як мінливості буття, що фіксується сприйняттям в особливих властивостях речі.

Якість і кількість об'єднує міра, що вказує межу мінливості цієї якості, яка неочевидна і визначається ідеальною сутністю, яку фіксує розсуд. Міра завершує безпосередню характеристику, виявляючи її протиріччя: реальність предмета задається зовнішньою, неочевидною та абстрактною сутністю, яку неможливо визначити за допомогою категорій буття. Протиріччя визначення у

логіці буття вирішується у протилежній йому, рефлексивній характеристиці, що досліджує сутність.

Для розуміння діалектики *якості* та *кількості* необхідно простежити розвиток кожної категорії, що виявляє своє протиріччя. Якість є визначеністю буття і має свій абстрактний початок у чистому бутті (зв'язка «є»). Через свою невизначеність чисте буття переходить у свою безпосередню протилежність — «небуття», «ніщо» (що лінгвістично отримує наочність у зв'язці «не є»). Результатом їх боротьби є «щось», яке має якість, що візуалізує його в реальності. Таким чином, *чисте буття у становленні* реалізує свою протилежність — *наочне буття*. Реальність певної одиничної якості містить у собі протиріччя. «Ніщо», у боротьбі з яким наочне буття реалізується в «іншому», у тому, чим дане «щось» «не є», проте пов'язане з ним межею, що відокремлює і визначає дане «щось». Через це одиничне буття завершується і є мінливим. У процесі розвитку воно переходить в «інше», яке для нього є «для-себе-буття», його «ідеальне» як істина реальності (те, чим ця реальність «за ідеєю» може бути). «Дещо» і «інше» виявляють єдність онтологічної (буттєвої) основи, що вони є і у своїй відмінності визначають буття один одного. Реалізується не тільки «якість», що надає буттю усталеності, але і його мінливість, яка задається «кількісно».

Кількісна визначеність буття також проходить три моменти розвитку. *Чиста кількість* – величина, що виявляється по відношенню до реальності якості, «збільшеної» у визначенні ідеального «для-себе-буття» в «іншому». Абстрактна двоїстість безперервної і дискретної величини конкретизується в наочному бутті кількості – реальності чисел, що має на відміну від чуттєво даної реальності предмета ідеальну природу. Число, що задає різноманіття і мінливість буття, є ідеальною єдністю реальної множини. Реальність відмінності чисел визначається у різних числових операціях (додавання, множення, ступінь і зворотні їм). Єдина основа відмінності чисел наочна у ступені, де при кількісній мінливості зберігається усталеність одиниці. Ступінь є «для-себе-буття» кількості. У ньому виявляється протиріччя кількості: у будь-якій мінливості є щось постійне. Однак воно не у очевидності якості, а у внутрішній межі для кількісного різноманіття цієї якості. Що констатується у переході кількості в якість як законі діалектичної логіки.

Міра, реалізована у ступені, виявляє внутрішню визначеність якісних переходів у кількісній зміні реальності, що є наочним у кругообігу природних процесів. Зіткнувшись зі своєю протилежністю — «без-мірним», що також містить внутрішній закон, міра отримує цілісне визначення. Визначається основа, що об'єднує міру і без-мірне — неочевидна, але постійно присутня в

реальності визначення **сутність**, на яку вказує міра. Відбувається перехід від «дурної нескінченності» змін у реальності до «істинної нескінченності» виявлення сутності, що визначає буття. Таким же чином, як розсуд у пізнанні фіксує закон, визначаючи його як силу, що задає явище, але не розкриває його в єдності протилежностей, міра вказує, але не визначає сутності. Це протиріччя безпосереднього визначення поняття у логіці буття виявляє предмет протилежного йому, опосередкованого (рефлексивного) визначення у логіці сутності.

Основні категорії логіки сутності

1. Основні категорії рефлексивного визначення поняття: тотожність, відмінність, основа.

2. Визначення предмета як «речі», що існує в єдності «матерії» і «форми», що виявляє «зміст».

3. «Дійсне» визначення предмета як взаємодія «можливого» та «випадкового» у межах «необхідності».

Сутність – опосередковане (рефлексивне) визначення поняття, що є основою самосвідомості як другого ступеня пізнання, «призначення» реальності, постійне і особливе в своєму визначенні стосовно протилежних моментів буття, які його виявляють.

Визначення сутності розвивається в єдності протилежних філософських категорій: **основа** (причина існування), **явище** (співвідношення матеріальної форми та ідеального змісту), **дійсність** (узагальнення можливості та випадковості у необхідність).

Зупиняючись на визначенні сутності предмета, необхідно відзначити, що вона виступає як основа для роботи самосвідомості у феноменології. Самосвідомість як істина свідомості реалізує ідеальне буття самої свідомості, постійно присутньої та особливої у своєму призначенні визначати сутність предмета. У рефлексивному визначенні вирішується протиріччя логіки буття – виявляється «при-значення» реальності, тобто реалізується приховане в бутті «ніщо» (очевидне в «іншому»), яке дане «щось» прагне виявити у розвитку. Визначення, по суті, містить у собі не «буття» (наявність) і «ніщо» (відсутність), а протилежності: «позитивне» – сутність, що визначає буття, і «негативне» – дану у відчутті реальність, яка приховує цю сутність і є «видимістю». У силу цього визначається «не-буття» предмета, його «не-сущє», постійне на відміну від нескінченної мінливості реальності, ідеальне та особливе у своєму призначенні визначати сущє. Однак визначення сутності містить внутрішню суперечність. Аналогічно до самосвідомості, що досліджує свідомість абстраговано, на відміну від особливості реальності предмета.

Рефлексивне визначення заперечує значимість безпосередності буття, яке необхідно співвіднести із визначеністю сутності. Самосвідомість стає загальною і знаходить свободу тільки в об'єктивному визначенні реальності, що визначає дійсну і необхідну сутність.

Далі необхідно звернути увагу на те, що в силу своєї ідеальності сутність може бути розкрита тільки через опосередкування, рефлексії, подібно до самосвідомості, що визначає себе щодо реальності предмета або іншої свідомості. На відміну від переходу «щось» до «іншого» як руху буття, сутність визначається у відношенні зі «своїм-іншим» – протилежним. Основні категорії, з яких виявляється сутність: тотожність, відмінність і основа.

Зупиняючись на їх характеристичі, необхідно враховувати, що тотожність у своїй безпосередності є тотожність самому собі, вона фіксується розумом і дає більш розвинену визначеність порівняно з чуттєвою достовірністю «щось» і невизначеністю властивостей «речі», що вказують на наявність внутрішньої сутності певного явища, проте не розкриває її. Для визначення сутності необхідно співвіднесення з «іншим», що має реальну відмінність. Істинна тотожність виявляє відмінність у собі і визначається як ідеальна єдність реально розрізненого. Таким чином, заперечується абстракція тотожності самому собі і виявляється ідеальна природа сутності, наочна в релігійному уявленні про духовну єдність світу.

Відмінність, що реалізована при визначенні тотожності, робить необхідним її визначення. Безпосередня різниця відповідає тотожності самому собі і не дає можливості визначити сутність. Це робить необхідним виявлення єдності в реально розрізненому за допомогою визначення схожості та відмінності, що подібне класифікації емпіричних наук і готує суттєве розрізнення як тотожність протилежного, що спростовує **закон виключеного третього**.

У протилежності визначення міститься щось зовсім різне в реальності і тотожне по сутності, що виявляє приховану ідеальну основу для переходу в логіці буття та відношення у логіці сутності. У суперечливій єдності протилежностей визначається сутність, яка є основою — «сутність-у-собі», що виявляє необхідність розвитку, тобто співвіднесення з конкретною реальною формою.

Розуміння основи як необхідного, але абстрактного моменту, що містить суперечність і вимагає його вирішення у подальшому визначенні сутності, **спростовує закон достатньої основи**. Будь-яке визначення має бути «грунтовним», тобто виявляти причину, що передує предмету — сутність, яка своєю чергою має бути реалізована у наслідку.

Відношення основи та обґрунтованого утворює *існування*. Необхідно відзначити, що існування є визначення реальності в логіці сутності, яке виявляє приховану основу — сутність у безпосередності. Існування – більш розвинена форма визначення реальності порівняно з буттям, тому що виявляє основу переходу як руху у бутті і виявляє співвідношення об'єднаних за допомогою ідеальної сутності предметів у реальності. Розуміння реальності як існування передбачає визначення предмета як *речі*, що має особливість постійних змінних властивостей, що визначаються відносно до інших речей, на відміну від однозначності буття, пов'язаного з наявністю одиничної якості, що відокремлена від усього у своїй невизначеності.

Річ виступає реалізацією абстрактної основи, наслідком, що обґрунтовує і є причиною свого існування, «вісткою», що «сповіщує» про сутність, яка прихована і визначає. Відповідно до абстрактності основи, реальність речі на початку постає у безпосередній формі — «річ-у-собі», яка потребує подальшого визначення порівняно з іншими речами, які мають з нею безпосередню тотожність — «речовина» чи матеріальність.

Матерія, виступаючи якісною основою речі, є можливість створення різних форм у реальності. Вона забезпечує усталеність речі, очевидну у різноманітності її властивостей, сама по собі абстрактна і не існує поза своєю конкретизацією — визначеністю речі, яка складається з матерії, є поверхневий зв'язок її елементів. Поєднання і зв'язок у матерії, що утворює річ, є *форма*, що протилежна матерії і поза нею не існує та забезпечує особливість властивостей та їх мінливість. Річ постає як єдність матерії та форми, «істотне існування», що є абстрактною сутністю (основою) в реальності, якій притаманна особливість властивостей, що наочно змінюються.

Однак матерія і форма пов'язані зовнішнім зв'язком, байдужі один до одного і не визначають призначення речі. Насправді речі, як тотожності матерії і форми, конкретизують *зміст* — розвинену форму сутності, узагальнення абстракції основи (сутності-в-собі) матерії (якісної основи). Єдність, що постійно реалізується в постійній зміні певної матеріальної форми.

Таким чином, річ може бути визначена як *явище* – єдність змісту (внутрішнього) та форми (зовнішнього). Зміст, на відміну від матерії, залежить від форми і є розвиненою формою, яка протилежна змісту і розкриває його у реальності. Характеристика предмета як явища дає можливість виявити його зміст, що визначає і суттєво відрізняє його від інших явищ. Таке визначення представляє предмет як очевидну і обмежену одиницю буття, яка існує і становить мінливість форм у постійності змісту.

Проте явище вирішує протиріччя визначення предмета як речі —

невизначеність сутності у дослідженні її матерії та форми, містить у собі протиріччя — відносність, залежність явища від сутності за відсутності значущості та специфіки реальної форми, що виявляє зміст. Воно вирішується у дійсному визначенні, де проводиться співвіднесення сутності та явища, внутрішнього і зовнішнього, змісту та форми.

Зупиняючись на визначенні предмета як явища, потрібно зазначити, що тотожність змісту і форми виявляє **відношення** як загальний спосіб існування явища. Будь-яка форма в реальності співвідноситься зі змістом, що у ній розкривається. З огляду на внутрішнє протиріччя, явище неспроможне відбити повноту сутності, як і жодна форма не розкриває конкретності змісту. Істинність форми пов'язана з максимальним розкриттям змісту.

Відношення форми та змісту як розвиток визначення сутності предмета передбачає три моменти:

- відношення цілого та частини;
- відношення сили;
- відношення внутрішнього та зовнішнього

Визначення змісту як цілого у розподілі реальності форми на частини не дає результату в силу протилежності цілого та частини. Жодна частина не відбиває цілого, а ціле не виявляє особливості кожної частини. Механічний поділ реальної форми на частини не виявляє сутності. Істиною відношення цілого та частини є сила, в якій єдність цілого та частини стає наочною.

Сила виявляє внутрішній зміст в цілому, проте залежить від зовнішнього впливу і відрізняється в реальності від виявлення, тобто вказує на одну із складових сутності, при тому, що залишається прихованою її протилежність. Тому відношення внутрішнього та зовнішнього є узагальнення нерозрізненої єдності цілого та частини, різниці сили та її причини. Виявляючи сутність як внутрішнє, необхідно відзначити її особливе розкриття у зовнішності явищ. Оскільки в сутності немає нічого, що не було б явним, водночас явище саме собою суттєве.

Виявляючи та розвиваючи тотожність внутрішнього та зовнішнього, сутності та явища переходимо до **дійсного** визначення як узагальнюючого у логіці сутності. Воно є категоріальною основою загальної самосвідомості. На відміну від прагнення (що покладає абстрактну сутність предмета) і визнання (що виявляє в особливості форм повноту змісту ідеального буття свідомості) загальна самосвідомість виявляє те, що необхідно і є визначальним як для об'єкта, так і для суб'єкта. Дійсність узагальнює безпосередню характеристику реальності предмета та уявлення про неї як явища сутності. Справжнє визначення розумне та цілісне. У ньому очевидність буття предмета

співвідноситься з необхідною йому сутністю як дійсність взаємодії внутрішнього і зовнішнього, розвинених як єдність *можливого і випадкового*.

Необхідність, як узагальнююча категорія у визначенні дійсної сутності, передбачає наявність трьох моментів:

1. Предмета, який володіє можливістю, що є основою його абстрактної сутності, субстанціональної першооснови і причини його буття.

2. Умов, що «трапилися» для виявлення цієї сутності та відповідних її визначеності.

3. Взаємодії як єдності внутрішнього (предмету) та зовнішнього (умов), що утворює зміст, який визначає реальність дійсності.

У процесі здійснення безпосередність предмета знищується очевидною сутністю. У силу цього необхідність не є зовнішньою силою, що змінює предмет, а є виявленням внутрішньої визначеності.

Відношення *трьох моментів необхідності* є істина відношення явища і сутності: *субстанція* (постійно присутня першооснова), що виявляє себе за допомогою *акциденції* (випадковості проявів), реалізує істину відношення *цілого і частини*, вона є *причина*, що виявляє себе в *силі*, завдяки *взаємодії* вирішує протиріччя *внутрішнього (сутність)* та *зовнішнього (явище)*. Протиріччям взаємодії як дійсного відношення, що виявляє необхідність, є невизначеність закону, що лежить у його основі і є предметом у логіці поняття.

Основні поняття теми 3

(завдання до підготовки практичного заняття у словнику понять)

Теорія пізнання, пізнання, об'єкт, суб'єкт, предмет, істина, теоретичне пізнання (свідомість), практичне пізнання (самосвідомість), узагальнююче (розум), закони логіки, категорії логіки, буття, якість, кількість, міра, сутність, основа, явище, дійсність.

Змістовий модуль 2

Тема 4 Поняття

План

1. Загальна характеристика поняття.
2. Основні форми визначення поняття:
 - суб'єктивне поняття (судження, умовивід);
 - об'єктивне поняття (види зв'язку об'єктів у системі);
 - ідея розвитку поняття (життя – пізнання – метод).

Поняття – філософська категорія і принцип життя, основа дійсності і пізнання, тотожність буття (міра реальності) і сутності (необхідного призначення).

Основні категорії логіки поняття

Зупинимось на визначенні предмета в логіці поняття, що є основою розумного пізнання. Розум є узагальнення безпосереднього дослідження реальності у свідомості та рефлексивного визначення сутності у самосвідомості. Результатом розумного пізнання є таке поняття, як тотожність – розрізнена єдність – самостійної дійсності буття і сутності, не пов'язаних зовнішньою силою необхідності, що виявляють свою свободу в єдності з протилежним, покладання себе в ньому, що виявляє спільну основу.

Поняття є повернення визначення предмета до самого себе в цілісності і конкретності, після занурення буття в глибини суті та набуття сутністю дійсності в необхідному і тотожному їй бутті. Перехід як рух поняття в бутті та відношення, властиве сутності, змінюється розвитком у понятті, що об'єднує не тільки реально різні якості буття, а й протилежні полюси, які являються сутністю.

Розвиток можна порівняти з грою, у якій виявляються різні видозміни даного поняття, що становить принцип життя, основу дійсності та пізнання всього суцього та існуючого. У ньому заперечується абстрактність однозначного визначення по буттю і двоїстість суттєвого відношення в тотожності трьох моментів, що становлять визначальне і необхідне для протилежностей буття і сутності, що узагальнюються, як основа їхньої взаємодії.

Таким чином, **поняття** предмета утворює *тотожність його трьох моментів: загального, особливого та одиничного*, які не існують самостійно та визначаються в опосередкуванні.

Загальне є визначеність роду, субстанціональний і необхідний початок, що є результатом визначення реальності. Загальне є постійно присутнє призначення, що розкривається у певній формі, яка і становить особливість предмета.

Особливе є основа, що поєднує загальне з одиничним як третім моментом поняття.

Одиничне як наслідок визначення за буттям є міра, що вказує на внутрішню сутність предмета (загальне) і утримує якість предмета в кількісних межах (особливе). Одиничне є відокремлення загального в особливій формі в реальності, дійсний і активний початок в одиничній речі, наявність якого уможлиблює існування предмета та визначення його поняття.

Необхідно відзначити, що ідеальне за своєю природою поняття є гранична конкретність у визначенні предмета, що не заперечує наявності внутрішньої суперечності в самому понятті. Його безпосередня форма як абстрактна тотожність загального, особливого та одиничного вимагає реалізації своїх моментів. Розвиток **абстрактного поняття** передбачає єдність **суб'єктивного** визначення **поняття** (судження та умовивід) та **об'єктивного поняття** (механічна, хіміко-біологічна та соціальна системи) в конкретності **ідеї** як їх основи.

Аналогічно до мистецтва (першого ступеня розумного пізнання), суб'єктивне поняття безпосереднє і виявляє моменти, що його складають у реальності суджень, відношення яких є дійсність умовиводів, що мають об'єктивний характер. Об'єктивне поняття, як істина суб'єктивного, лежить в основі релігійного уявлення про протиставлену духовній єдності світу суб'єктивну даність людини, що розуміють у філософії як механічний, хімічний і соціальний (цільовий) зв'язок одиничних об'єктів у цілісній системі. Підгрунтя тотожності суб'єктивного та об'єктивного виявляється у філософському узагальненні як розвиненої форми поняття – ідея розвитку (як істина життя та пізнання).

Об'єктивне поняття – принцип зв'язку і взаємодії структур в системі, що має об'єктивний характер.

Основні види зв'язку:

- **механічний** зв'язок нечутливих і несамостійних об'єктів;
- **хіміко-біологічний** зв'язок протилежних об'єктів, що виявляють загальну основу взаємодії;
- **соціальний зв'язок**.

Соціальна взаємодія виявляє загальну та об'єктивну мету (ідею) в самостійній діяльності особистості (соціального суб'єкта).

Ідея – істина як абсолютна єдність поняття (ідеальний зміст) і об'єктивності (розкриття поняття в реальності) у постійному розвитку і творчості.

Ідея у своєму розвитку проходить 3 ступені:

1. **Життя** як безпосередня ідея.
2. **Пізнання** як опосередкування і розрізнення ідеї.
3. Загальний **метод** визначення поняття як основи життя та пізнання.

Життя – процес розкриття визначеності **душі в реальності тіла живої істоти:**

- виявлення внутрішньої єдності живого організму;

- асиміляція неживої природи;
- продовження роду – кульмінація життя і початок свідомості як особливого та ідеального буття, вихідного моменту пізнання.

Пізнання – взаємодія протилежності суб'єкта і об'єкта в напрямку виявлення загальної основи – **істини** у формі:

- **теорії** як прагнення знання до істини;
- **практики** як прагнення волі до здійснення;
- **загальний метод** визначення поняття – активна і дійсна основа, що має загальний характер і присутня як в теорії пізнання, так і в практиці життя.

Основні поняття теми 4

(завдання до підготовки практичного заняття у словнику понять)

Поняття, одиничне, загальне, особливе, суб'єктивне поняття, судження, основні види суджень, умовивід, основні види умовиводів, об'єктивне поняття, ідея, життя, пізнання, теорія, практика, метод.

Тема 5 Судження

План

1. Загальна характеристика судження.
2. Поділ суджень на види (дод. В):
 - безпосередні (позитивні, негативні, безкінечні);
 - рефлексивні (сингулярні, партикулярні, універсальні);
 - необхідності (категоричне, гіпотетичне, диз'юнктивне);
 - поняття (асерторичні, проблематичні, аподиктичні).

Далі необхідно визначити перший ступінь розвитку абстрактного поняття – **судження** як реалізацію складових його особливих моментів. Необхідно враховувати логічний зв'язок суб'єктивного поняття з феноменологією.

Судження і умовиводи є лінгвістичним виразом феноменологічного руху і відповідають основним його щаблям. За формою судження є тотожність **суб'єкта** (S) та **предиката** (P): «S є P». Їхня тотожність виражається зв'язкою «є» і виявляє свій дійсний зміст у процесі визначення. Суб'єкт як одиничне, протиставлений предикату як загальному, розкритому в особливій формі (троянда – червона). Наповнення зв'язки відбувається у співвіднесенні значення суб'єкта та предиката. Суб'єкт (одиничне) виявляє загальне, що є необхідним та визначальним, розкритим у відповідній йому особливості. Предикат (загальне)

виявляє одиничне, дійсне в особливому розкритті загального (троянда – квітка певного роду та виду).

Зупинимося на *видах суджень*, які виявляють моменти поняття. Вони відрізняються логічною значимістю предиката і передбачають розвиток у переході від одного підвиду до іншого, оскільки кожен наступний виявляє істину попереднього.

Безпосередні судження (позитивні, негативні і безкінечні) відповідають безпосередній визначеності свідомості у феноменології та фіксують випадкову, одиничну особливість обумовленого предмета, що не розкриває повноту його змісту. Внаслідок цього результатом розвитку безпосереднього судження є розсудкова тотожність самому собі ($S \in S$) або абстрактна різниця по відношенню до іншого ($S \notin P$), що не дає визначеності, але відповідає відсутності наочного зв'язку предметів у реальності. Стає очевидною необхідність виявлення сутності, що визначає певний предмет у співвідношенні.

Це проводиться у таких двох видах судження: рефлексії та необхідності. Подвійність у визначенні пов'язана з діалектичною природою сутності. У *судженнях рефлексії (сингулярні, партикулярні й універсальні)* у визначенні виявляється особливе, властиве не тільки певному одиничному чи деяким явищам даної сутності, але загальне для всіх. Універсальні судження рефлексії завершують визначеність повсякденних суджень і виявляють необхідність перейти до наукової категоричності у визначенні не тільки загального (що показує абстрактну особливість, яка виділяє та одночасно пов'язує предмет з іншими), а й загальної субстанціональної першооснови.

Це виробляється в *судженнях необхідності*, які передбачають *категоричне* визначення роду, що перевіряється в *гіпотетичному судженні* на повноту розкриття змісту і завершуються відокремленням видів цього роду в *диз'юнктивному судженні*, що виявляє особливі форми розкриття загального.

У *судженнях поняття (асерторичні, проблематичні, аподиктичні)* відповідних розумного пізнання, відбувається ототожнення буття і сутності, визначається істинність предмета, що показує повноту розкриття роду в особливості певного одиничного буття. В аподиктичному судженні стають очевидні три моменти поняття і виявляється необхідність їх співвідношення в тотожності, що відбувається в умовиводі.

Основні поняття теми 5

(завдання до підготовки практичного заняття у словнику понять)

Суб'єктивне поняття, судження, суб'єкт (S), предикат (P), основні види

суджень: безпосередні (позитивні, негативні, безкінечні), рефлексивні (сингулярні, партикулярні, універсальні), необхідності (категоричне, гіпотетичне, диз'юнктивне), поняття (асерторичні, проблематичні, аподиктичні).

Тема 6 Умовивід

План

1. Поняття про умовиводи.
2. Види умовиводів (дод. Г):
 - наочного буття;
 - рефлексії;
 - необхідності.

Таким чином, *умовивід* є реальність тотожності моментів поняття, суб'єктивно визначених у судженні. У ньому узагальнена безпосередня єдність моментів абстрактного поняття та його розрізнення у судженні. Саме судження в завершальній аподиктичній формі утворює перехід до умовиводу, виявляє особливе розкриття загального в одиничному певного предмета: «Ця (одиничне) троянда (загальне), яка є чайною (особливе) дійсно прекрасна» (Е-О-В). Судження в собі виявило особливе, яке є основою, середнім терміном (М), що з'єднує безпосередню одиничність суб'єкта (S) і абстрактну загальність предиката (P): S–M–P, що є основною формою умовиводу, подальший розвиток якого полягає в тому, що одиничне і загальне також займають місце особливого як середини, що об'єднує і опосередкує. Проводиться перевірка дійсності тотожності поняття в кругообігу його моментів, у результаті якого відбувається перехід від його суб'єктивної форми до об'єктивної, що лежить в основі всього розумного та істинного.

Потрібно зазначити, що види умовиводів, як і види судження, логічно пов'язані з теорією пізнання, виявляючи взаємодію моментів феноменологічного руху. Три *основних види умовиводів (наочного буття, рефлексивні та необхідності)* розрізняються основою опосередкування (середнім терміном – М), що об'єднує суб'єкт(S) і предикат(P). У безпосередніх (наочного буття) умовиводах, що представляють *три фігури силогізму*, середнім терміном виступає особливе, що суб'єктивно визначене в аподиктичному судженні і має випадковий характер.

З огляду на це *перша фігура силогізму* абстрактна і потребує обґрунтування своїх посилів: одиничне має за допомогою особливості вийти на загальне, що є необхідним для його визначення. Це відображається у певних фігурах.

У *другій фігурі силогізму* середнім терміном виступає одинична особливість, яка призводить до партикулярного висновку.

У *третьій фігурі силогізму* як середній термін розглядається загальне, як необхідне для віднесення одиничного до визначеності роду. Відсутність загальної суттєвої основи дає категорично негативний висновок. У результаті опосередкування в трьох фігурах досягається математична рівність моментів певного поняття, умовою якого є категоричне судження як вихідний великий посил.

Таким чином, у безпосередніх умовиводах одиничне визначається як загальне і може бути підставою для опосередкування в *рефлексивних умовиводах (спільності, індукції та аналогії)*.

В *умовиводах спільності* середнім терміном виступає одиничність, що має певну особливість, яка у висновку приписується кожній одиничності цього роду. Однак через випадковість одиничної особливості далі необхідно перевірити кожен одиницю роду на наявність у ній цієї особливості, що проводиться в індуктивному висновку. Однак *індукція* не може бути повною, в силу нескінченної мінливості одиничного. Таким чином, виникає необхідність *аналогії* – умовиводу, який спирається на суттєве, що присутнє в кожній одиничності як особливе розкриття загального. Висновки аналогії завершують опосередкування, вироблене на основі одиничного щодо особливого і загального.

Загальне виявляє особливе, що розкриває його в одиничному і стає середнім терміном в *умовиводах необхідності (категоричні, проблематичні, диз'юнктивні)*. У *категоричному умовиводі* виявляються необхідні умови розкриття загального як субстанціональної основи певного поняття, відсутність яких у одиничному робить проблематичним віднесення його до визначеності роду. Перевірка проводиться у *проблематичному умовиводі*. *Диз'юнкція* виявляє видову особливість даного загального, що розкривається в одиничному. Таким чином, особливе як опосередкування одиничного у видовому поділі загального становить об'єктивне та істинне як тотожність трьох моментів поняття.

Основні поняття теми 6

(завдання до підготовки практичного заняття у словнику понять)

Умовивід, посили, середній термін (М), основні види умовиводів: наочного буття (три фігури силогізму), рефлексії (спільності, індукції та аналогії), необхідності (категоричні, проблематичні, диз'юнктивні).

Змістовий модуль 3

Тема 7 Логічні основи теорії аргументації

План

1. Загальна характеристика доведення.
2. Спростування.
3. Гіпотеза.

Загальна характеристика доведення

Найважливіше місце в спецкурсі логіки займає тема «доведення». У ній об'єднуються всі розглянуті логічні форми мислення, застосовуються всі правила і закони, що забезпечують логічну стрункість і послідовність думки. Тут концентруються всі теоретичні та практичні висновки логіки, найбільш повно виражаються її пізнавальні можливості й завдання. У сучасній науці істини, що відкриваються, не приймаються без логічного обґрунтування, у процесі якого достатньою мірою встановлюється, наскільки те чи інше судження відповідає об'єктивній дійсності.

Встановлення істинності судження є певною логічною операцією, яка в логіці дістала назву *логічного доведення*. Визначення доведення містить два центральні поняття логіки: поняття істини і поняття логічного слідування.

Одним із способів обґрунтування тверджень є *аргументація*. Під аргументацією розуміють повне або часткове обґрунтування будь-якого твердження з використанням інших тверджень. Аргументація становить процес формування переконання або думки щодо істинності будь-якого твердження (судження, гіпотези, концепції тощо) з використанням інших тверджень.

Способами аргументації є обґрунтування і критика. Обґрунтування може набирати форми умовиводів: дедуктивних, індуктивних, аналогії, які застосовуються самостійно або в різних поєднаннях. Аргументація дає неоднозначні за логічною цінністю результати. Обґрунтування за допомогою неповної індукції та аналогії дозволяє отримати лише правдоподібні висновки. Обґрунтування за допомогою демонстративних міркувань забезпечує отримання істинного знання. Така форма обґрунтування називається доведенням.

Доведення – це аргументація, у якій аргументи є твердженнями, істинність яких установлена, а формою є *демонстративне міркування* (міркування, яке забезпечує отримання істинного висновку при істинних підставах; до демонстративних належать, наприклад, дедуктивні умовиводи, деякі види індукції та аналогії).

Отже, можна розрізняти *доказову аргументацію і недоказову*

аргументацію. Досить часто в поняття доведення вкладається більш широкий зміст: під доведенням розуміється будь-яка процедура обґрунтування істинності тези, що включає як дедукцію, так і індуктивні міркування, посилення на зв'язок положення, що доводиться, з фактами, спостереженнями тощо. Розширене тлумачення доведення є звичайним у гуманітарних науках.

Структура доведення містить у собі: тезу, аргументи і форму (демонстрацію). **Теза** – судження (твердження), істинність якого потрібно довести, підстава, доводи (**аргументи**) – істинні судження, за допомогою яких доводиться теза, і логічний зв'язок (**демонстрація**) між аргументами і тезою – це форма доведення, спосіб установлення зв'язку між тезою та аргументами.

Поняття доведення завжди передбачає, таким чином, зазначення підстав, на які спирається теза, і тих логічних правил, за якими здійснюються перетворення тверджень у ході доведення. Теза відіграє в доведенні центральну роль. Увесь хід подальшого міркування впорядковується тезою та зумовлюється тим, що саме доводиться. Підбір, аналіз і зв'язування аргументів ведуться стосовно тези. Як аргументи можуть бути використані раніше доведені судження: теореми, закони, визначення, твердження про факти тощо.

Факти відіграють важливу роль у доведенні, бо слугують початком наукового дослідження, основою будь-якого узагальнення. Факт – це знання про фрагмент дійсності, виявлене за допомогою безпосереднього сприйняття або експериментального вивчення предмета дослідження. Методично правильним є розгляд фактів не окремо, а поетапно, коли простежується ланцюжок фактів і його зв'язок з іншими наборами фактів.

Якщо в доведенні мова йде про повне підтвердження, зв'язок між аргументами і тезою повинен мати **дедуктивний характер**. За своєю формою доведення – дедуктивний умовивід або ланцюжок таких висновків, що ведуть від істинних засновків до положення, яке ми доводимо. Дедукція з істинних засновків за правилами умовиводу дає тільки істину.

Види доведення

Усі доведення поділяються за своєю структурою і загальним ходом думки щодо обґрунтування тези на **прямі і непрямі**.

У **прямому доведенні** міркування йде від аргументів до тези. Наприклад, у разі прямого доведення теза виводиться (дедуктивно). При прямих доведеннях завдання полягає в тому, щоб знайти переконливі аргументи, з яких логічно випливає теза. У побудові прямого доведення можна виділити два пов'язані між собою етапи: пошук тих визнаних обґрунтованими тверджень, які здатні бути переконливими аргументами для доказуваного положення;

установлення логічного зв'язку між знайденими аргументами і тезою. Перший етап вважається підготовчим і під доказом розуміється дедукція, що пов'язує підібрані аргументи і доведену тезу. Наприклад, коли необхідно до тези добрати аргументи і продемонструвати їх зв'язок із тезою, використовуючи дедуктивну форму обґрунтування.

Непряме доведення полягає в такому. Потрібно обґрунтувати деяке твердження (тезу). Було висунуто твердження, що є запереченням тези, тобто антитеза (припущення). З наявних аргументів і антитези виводять (дедуктивно) протиріччя (кон'юнкцію твердження і заперечення цього твердження). У результаті робиться висновок про обґрунтованість тези. Непряме доведення встановлює істинність тези тим, що розкриває помилковість протилежного йому припущення – антитези. У непрямому доведенні міркування йде обхідним шляхом. Замість того щоб прямо відшукувати аргументи для виведення з них тези, формулюється антитеза – заперечення цього положення (тези). Далі в той чи інший спосіб показується неспроможність антитези. Згідно із законом виключеного третього, якщо одне з тверджень, що суперечать одне одному, є хибним, то інше твердження має бути істинним. Якщо антитеза хибна, то теза є істинною.

Залежно від того, як показується хибність антитези, можна виділити **кілька варіантів непрямого доведення**. Іноді хибність антитези можна встановити простим зіставленням наслідків, які з неї випливають, із фактами. Оскільки непряме доведення використовує заперечення тези, яка доводиться, то воно є доведенням від супротивного, чи **анагогічним доведенням**.

Непряме доведення проходить такі **етапи**:

- висувається антитеза, з якої виводяться наслідки з наміром знайти серед них хоча б один хибний;
- встановлюється, що в числі наслідків дійсно є хибний;
- робиться висновок, що антитеза хибна;
- з хибності антитези робиться висновок, що теза є істинною.

Потрібно врахувати, що якщо в числі наслідків зустрілися і твердження, і заперечення одного і того самого, можна відразу зробити висновок, що антитеза є хибною.

Хибною буде вона і в тому випадку, якщо з неї виводиться внутрішньо суперечливе висловлювання про тотожність твердження і заперечення. Маючи справу з цим доведенням, ми весь час змушені зосереджувати свою увагу не на тезі, істинність якої потрібно обґрунтувати, а на її запереченні, яке є хибним.

Потрібно відзначити, що непряме доведення тези зазвичай вдається перебудувати в пряме доведення цієї самої тези. У всіх розглянутих вище

непрямих доведеннях висуваються дві альтернативи: теза і антитеза. Потім показується хибність останньої, у результаті теза підтверджується.

Розділовим називають непряме доведення тези, що виступає членом диз'юнкції, шляхом встановлення хибності і виключення всіх інших членів диз'юнкції. На відміну від апагогічного доведення в роздільному доведенні фігурують не два (T і $\sim T$), а кілька положень – T , B , C , кожне з яких претендує на роль тези і повністю або частково виключає все інше. Обґрунтування тези будується в цьому випадку методом виключення. У процесі доведення показують неспроможність всіх членів диз'юнкції, крім одного (T). Міркування відбувається у формі заперечно-ствердного модусу розділово-категоричного силлогізму.

Розділове доведення є успішним лише в тому випадку, коли диз'юнкція є закритою (повною). Якщо ж розглядаються не всі варіанти вирішення, то метод виключення не забезпечує достовірності тези, а дає лише проблематичний висновок. Розділове доведення застосовується в тих випадках, коли можна бути впевненим, що теза, яка доводиться, входить до числа всіх розглянутих можливостей. Доведення ведеться таким чином: одна за одною виключаються всі альтернативи, крім однієї, яка і є істинною тезою. У роздільному доведенні наявна взаємна несумісність можливостей і те, що ними вичерпуються всі можливі ситуації, які визначаються фактичними обставинами.

Правила доведення і можливі логічні помилки в доведенні

Доведення становить логічно необхідний зв'язок аргументів і виведеної з них тези. Недопущенню помилок у доведенні сприяє дотримання спеціальних правил. Логічна культура передбачає не лише вміння міркувати послідовно й доказово, з дотриманням вимог логіки, а й здатність виявляти в міркуванні логічні помилки та піддавати їх кваліфікованому аналізу. Такі помилки різноманітні за суттю. Кращий засіб попередження формальних помилок – вивчення теорії умовиводу, знання законів логіки і вдосконалення практичних навичок їх застосування.

Відповідно до структури доведення розділимо ці **правила і помилки на три групи:**

- по відношенню до тези;
- по відношенню до аргументів;
- по відношенню до форми доведення.

Правила і помилки по відношенню до тези

1. ***Визначеність тези*** (тезу потрібно сформулювати чітко та ясно). Потрібно з'ясувати, чи всі нелогічні терміни, що містяться у формулюванні тези, усім цілком зрозумілі. Якщо є незрозумілі або двозначні слова, то їх потрібно уточнити, наприклад, шляхом визначення. Необхідно виявити логічну форму тези. Якщо теза є судженням, у якому щось стверджується або заперечується про предмети, то потрібно з'ясувати, чи про всі предмети йдеться в судженні або лише про деякі. Потрібно уточнити, у якому значенні вжиті сполучники «і», «або», «якщо... то...» тощо. Також доцільно уточнити час, про який іде мова в судженні, наприклад, уточнити, чи стверджується, що певна властивість належить предмету завжди або вона належить йому іноді: уточнити значення таких слів, як «сьогодні», «завтра» тощо. Спростовувати такі твердження важко, оскільки вони не є ясними. Потрібно вимагати від опонента уточнити такі твердження.

2. ***Незмінність тези***. Теза має залишатися тотожною сама собі. Теза не повинна змінюватися в процесі доведення без спеціальних попереджень. З порушенням цього правила пов'язані помилки:

– утрата тези: ця помилка веде до того, що теза явно залишається без доведення;

– підміна тези: заміщення її в ході доведення якимось іншим, найчастіше близьким їй за формою або змістом положенням. Ця помилка веде до того, що явно висловлена теза залишається без доведення, але в той же час створюється враження, ніби вона надійно обґрунтована. Теза може звужуватися, тоді доведення є недостатнім і сама теза залишається недоведеною. Теза може також розширюватися. У цьому випадку виникає ризик довести, як кажуть, «занадто багато». Для обґрунтування більш широкої тези потрібні і більш широкі підстави. І може виявитися, що з них впливає не лише вихідна теза, але і якесь інше, уже неприйнятне твердження. Латинське прислів'я говорить саме про таку небезпеку: «Хто доводить багато, той нічого не доводить». Різновидом помилки «підміна тези» є посилення на особисті якості людини при доведенні чи спростуванні. Цю помилку роблять у випадках, коли замість того, щоб доводити або спростовувати тезу, характеризують людину, яка висунула цю тезу, або людину, про яку йде мова в тезі.

3. ***Ослаблення тези***. Коли висувається твердження, яке важко або неможливо обґрунтувати, а потім відбувається підміна цього твердження іншим, більш слабким, яке можна довести.

4. ***Логічна диверсія***. Цей прийом полягає в навмисному переведенні розмови на іншу тему, яка добре знайома супротивнику.

Правила і помилки по відношенню до аргументів

1. Аргументи мають бути істинними і доведеними. Аргументи мають бути повністю обґрунтованими (логічно або фактично). При порушенні цього правила виникають помилки «основна помилка» (прийняття за істину хибних аргументів) і «гіпотетичні підстави».

Найбільш частою є «основна помилка». Здійснюючи цю помилку, як аргумент наводять необґрунтоване твердження, що є до того ж хибним. Однак при цьому про хибність аргументу той, хто доводить, не знає. Аргумент може бути помилковим унаслідок внутрішньої суперечності. Таким є твердження Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю». Закони логіки гарантують істинний висновок, тільки коли всі прийняті підстави істинні. Якщо хоча б одна з них хибна, упевненості в істинності виведеної тези немає, а це означає, немає і доведення.

2. Автономне обґрунтування аргументів. Аргументи мають обґрунтовуватися незалежно від тези. Доведення не повинно містити в собі кола. При порушенні цього правила виникає помилка «коло в доведенні». Це відбувається, коли теза обґрунтовується за допомогою аргументів, а якийсь із аргументів, своєю чергою, обґрунтовують за допомогою тези. Істинність доказуваного положення обґрунтовується за допомогою цього ж положення, висловленого, можливо, у дещо іншій формі.

3. Аргументи мають бути достатніми для даної тези. При порушенні цього правила виникають помилки «поспішне доведення» і «надмірне доведення». «Поспішне доведення» виникає при недостатності аргументів. «Надмірне доведення» виникає при наявності надлишкових аргументів.

4. Несуперечність аргументів (аргументи не мають суперечити один одному).

Правила і помилки по відношенню до форми доведення (демонстрації)

Обґрунтування або критика повинні будуватися за правилами відповідного виду умовиводу. При порушенні цього правила виникає помилка «уявного наслідку», де відсутній зв'язок між аргументами і тезою. Помилка «уявного наслідку» має місце і в тих випадках, коли для обґрунтування тези наводять логічно не пов'язані з тезою аргументи. Серед безлічі такого роду вивертів назвемо такі:

«Дамський (жіночий) аргумент». Помилка полягає в посиленні аргументу протилежного боку до такої міри, що він виявляється хибним. Прикладом може бути випадок, коли чоловік скаржить на дружину, що вона погано зустріла його гостя. Дружина відповідає на це, що вона не збирається за

нього виходити заміж.

«Подвійна бухгалтерія». Один і той самий аргумент вважається в одному випадку істинним (якщо це вигідно), а в іншому – хибним (якщо це не вигідно).

«Аргумент у зв'язці». Наприклад, характеризуючи предмети, до яких прагнуть виробити негативне ставлення в супротивника, одночасно говорять про речі, до яких уже вироблено негативне ставлення. Супротивник неусвідомлено переносить негативні властивості на перші предмети.

«Адвокатський виверт». Той, хто сперечається, вважає своїм аргументом хибне твердження супротивника. Наприклад, прокурор неправильно кваліфікує діяння (воно повинно бути кваліфіковано за статтею, що вимагає суворішого покарання), а адвокат із ним погоджується, видає це і за свою думку.

«Свинячий аргумент». Ваш опонент помилився, може бути, обмовився або допустив опіску, а потім виправився. Ви ж продовжуєте звинувачувати його в цій помилці.

Аргумент до авторитету. Посилання на авторитетну особистість чи колективний авторитет замість конкретного обґрунтування тези. При аргументації можна посилатися на авторитети (особи, спільноти тощо), але при цьому потрібно виконувати такі умови:

а) кожен авторитет має бути фахівцем у певній галузі; на висловлювання авторитету, що стосуються такої галузі, можна посилатися;

б) посилання на авторитети – лише ймовірні докази; їх потрібно використовувати лише для підтвердження прямих доказів;

в) потрібно наводити думки, отримані в результаті аналізу контексту, а не слова, «висмикнуті» з контексту. Описувана помилка перетворюється на «брехливий аргумент», якщо авторитети вигадані або якщо наводяться твердження, які авторитет не робив.

«Паличний аргумент». Використання як аргументів думки особи, від якої опонент залежить, наприклад, думки начальника.

«Аргумент до особистості». Залежить від вказування на негативні якості особистості або на якості, що видаються за негативні.

«Аргумент до користі». Замість логічного обґрунтування тези агітують за його прийняття тому, що так вигідно в морально-політичному або економічному відношенні. Окремим випадком аргументу до користі є аргумент до матеріальної користі, званий **«кишенькові доводи»**.

Аргумент до сили – замість логічного обґрунтування тези вдаються до

примусу – фізичного, економічного, адміністративного, морально-політичного та інших видів впливу.

Аргумент до невігластва – використання необізнаності опонента в якомусь питанні, про яке, як заздалегідь відомо, він не знає. Цей виверт є дуже дієвим, тому що люди часто бояться зізнатися в тому, що вони чогось не знають. Доводи до публіки. Застосовуючи цей прийом, впливають на почуття присутніх (замість наведення аргументів).

Аргумент до співчуття виявляється в тих випадках, коли замість реальної оцінки конкретного вчинку вдаються до жалості, співчуття. До цього аргументу вдаються зазвичай у тих випадках, коли мова йде про можливе засудження або покарання особи за скоєні вчинки.

«Надмірна прискіпливість до аргументів». Виверт полягає у вимозі доводити те, істинність чого очевидна.

«Брехливий аргумент» полягає в приведенні як доказів тверджень, неправдивість яких відома тому, хто доводить. Варіантом «брехливого аргументу» є «жартівливий брехливий аргумент» і «тактичний брехливий аргумент». Брехливий аргумент як передумова питання. Аргумент висловлюють у вигляді питання, передумова якого є помилковою. Припустимо, ведеться суперечка про доцільність скасування смертної кари як кримінального покарання. Прихильник скасування запитує опонента: «Ви особисто зараз готові вбити людину, засуджену до вищої міри покарання?»

На окрему увагу заслуговують **паралогізми і софізми**. Логічна помилка, допущена ненавмисно, несвідомо, як результат необізнаності в логічних правилах мислення, називається **паралогізмом**. Паралогізм не є по суті обманом, тому що не пов'язаний з наміром підмінити істину брехнею. Висока логічна культура мислення, суворе застосування логічних законів і правил допоможуть усунути ці логічні помилки.

Повністю інша природа і роль софізму. **Софізм** – це навмисний логічний виверт із метою видати неправду за правду, ввести в оману. Софізм становить міркування, яке здається правильним, але містить приховану логічну помилку і слугує для надання уявної істинності хибному висновку. Софізми відомі ще з Античності, тоді вони використовувалися для обґрунтування явно хибних суджень, абсурду або парадоксальних положень, що суперечать загальноприйнятим уявленням. Софісти намагаються підмінити логічне доведення уявним переконанням в істинності помилкового твердження. Доказовою є лише істинна думка, але на деякий час людину можна переконати в істинності і хибного судження. Софісти беруться «довести» будь-яке положення безвідносно до його об'єктивної істинності. Вивчаючи софістику,

її логічну природу, Арістотель побачив, що софізм є порушенням логіки з метою обману. На противагу софістиці в античному світі виникла потреба в доказовій логіці, яку розробив Арістотель.

Прикладами софізмів, що стали відомими ще в давнину, є: «Що ти не втрачав, то маєш; роги ти не втрачав; отже, у тебе є роги». «Цей пес твій; він – батько; значить, він – твій батько».

Від паралогізму і софізму відрізняється за своєю логічною природою парадокс. **Парадокс** – це міркування, що призводить до висновку з подвійним значенням, який може бути як істинним, так і хибним одночасно. Парадоксом створюється протиріччя, яке не має строго логічного розв'язання. Наприклад, парадоксальними будуть такі судження: «Я знаю, що я нічого не знаю» (у цьому вже є знання), «Я переконаний, що у світі немає ніяких переконань» тощо. Парадокси можуть виникати в будь-якій сфері життя.

Логічні парадокси поділяються на **два різновиди: апорії та антиномії**. Як правило, апорія виникає на підставі того, що в самому предметі або в понятті про нього закладено протиріччя. У такому міркуванні аргумент суперечить здоровому глузду. Тому апорія може бути тільки теоретичною.

Антиномія – це наявність у міркуванні двох суперечних суджень, істинність яких може бути доведеною. Деякі приклади парадоксів, які виникають у сфері права: Парадокс смертної кари. У деяких країнах убивство карається смертною карою. Але, виконуючи вирок, судді (увесь народ, який їх обрав) стають убивцями і повинні бути засуджені до смертної кари. Парадокс «Брехун». Заява людини, яка каже «Я зараз брешу», парадоксальна тому, що якщо людина каже це, то вона і бреше, і говорить правду одночасно.

Спростування. Методи спростування

Важливо вміти не тільки довести правильне положення, а й спростувати помилкове. Операція спростування настільки ж поширена, як і операція доведення, і є ніби дзеркальним відображенням останньої.

Спростування – це міркування, що спрямоване проти висунутої тези і має на меті встановлення її хибності або недоведеності. Тактика спростування спрямована на постановку під сумнів компонентів доведення. Це досягається шляхом критики тези, аргументів, демонстрації, які в процесі спростування можуть використовуватися у сполученні. Спростування спрямовано на руйнування структури доведення шляхом встановлення хибності або необґрунтованості тези. Стратегія спростування спрямована на знищення доведення.

Спростування тези досягається:

- 1) шляхом позбавлення підстави і через спростування виведення (пряме спростування);
- 2) за допомогою апагогічного або розділового методів (непряме спростування).

Пряме спростування

Спростування тези шляхом позбавлення підстави досягається шляхом руйнування підстави фактами, науковими положеннями, законами науки (фактичне позбавлення підстави) чи через демонстрацію відсутності необхідного зв'язку між даною тезою і висунутою підставою (логічне позбавлення підстави). Обидва способи зазвичай взаємопов'язані, доповнюють один одного.

Спростування тези через спростування виведення досягається відповідно до логічних правил умовно-категоричного силогізму – від заперечення наслідку до заперечення підстави. Міркування будується таким чином: шляхом логічного аналізу спростовуваної тези виводиться наслідок, що впливає з нього, який при зіставленні з реальними обставинами виявляє свою хибність. З хибності наслідку впливає хибність підстави, тобто спростовуваної тези. Розбіжність наслідків із дійсністю іноді буває настільки різкою, що явно виявляє безглуздість самої тези. Вищевказаний метод спростування знаходить часте застосування в галузі природничих наук.

Непряме спростування

Апагогічне спростування тези досягається непрямым шляхом через підтвердження антитези. Воно обґрунтовується прямим способом, а потім з істинності антитези виводиться (безпосереднім висновком) хибність тези. Причому спростування хибної тези не залежить від того, чи буде протиставлятися їй антитеза, що є контрадикторним або контрарним судженням. І в тому, і в іншому випадку з істинності одного впливає хибність іншого несумісного судження. Твердження і його заперечення не можуть бути одночасно істинними. Як тільки вдається показати, що вірним є заперечення тези, питання про істинність самої тези автоматично відпадає. Досить, скажімо, показати одну білу лисицю, щоб спростувати переконаність у тому, що ніби лисиці бувають тільки рудими. Розділове спростування тези будується за схемою ствердно-заперечного модусу простого розділового силогізму, наприклад: або S , або $S1$, або $S2 \in P$; $S \in P$; отже, ні $S1$, ні $S2 \notin P$.

Ці два методи можуть застосовуватися для спростування будь-якої тези, незалежно від того, чи забезпечена ця теза аргументами, що її підтримують, чи ні. Виводячи з тези помилковий наслідок або показавши істинність антитези, ми тим самим доводимо хибність тези. І хоча б які аргументи наводилися на

захист тези, вони не складуть його доведення. Довести можна лише істинне твердження; доведень хибних тверджень не існує. Хибність аргументів виявляється так само, як і хибність тези: виведенням із них наслідків, що виявляються в результаті неспроможними, або доведенням тверджень, що суперечать аргументам. Спростування може бути спрямовано на сам зв'язок аргументів і тези. У цьому випадку треба показати, що теза не випливає з аргументів, наведених на його підтвердження. Якщо між аргументами і тезою немає логічного зв'язку, то немає й доведення тези за допомогою наведених аргументів. З цього не випливає, звичайно, що аргументи є хибними і те, що теза є хибною.

Гіпотеза як форма пізнання

Гіпотеза (від грец. hypothesis – «підстава», «припущення») – це припущення, яке ми вважаємо істинним, для того щоб вивести з нього наслідки, погоджені з дійсними фактами або з іншими перевіреними положеннями. Це погодження з фактами або з перевіреними положеннями слугує доказом гіпотези.

Гіпотеза є формою розвитку наукових знань. З точки зору логічної структури вона не зводиться до якоїсь однієї форми абстрактного мислення: поняття, судження чи умовиводу, а включає до свого складу всі ці форми. Для того щоб дати пояснення ще не поясненим фактам, подіям, явищам, створюється гіпотеза.

Гіпотеза має складану структуру, яку утворює система суджень, понять і умовиводів. Здебільшого, коли людина починає будь-яке дослідження, вона висуває припущення про його результати, тобто намагається побачити бажаний результат на початку дослідження. Таке попереднє рішення питання найчастіше слугує на користь справи, оскільки дозволяє розробити план дослідження. Пояснити явище – це перш за все розкрити його підставу, закономірний зв'язок з іншими процесами та явищами.

Щоб бути науковою, гіпотеза має відповідати таким вимогам:

- а) вона має бути єдиним аналогом певного процесу, явища;
- б) вона повинна давати пояснення якомога більшій кількості пов'язаних із цим явищем обставин;
- в) вона має бути здатною передбачати нові явища, що не входять до числа тих, на основі яких вона будувалася.

За своєю логічною природою гіпотеза є умовиводом, у якому одна або частина підстав невідома. При висуванні гіпотези користуються аналогією, індукцією і дедукцією, але гіпотеза не вичерпується цими видами умовиводів.

Гіпотеза взагалі не є якимось одним умовиводом, а скоріше системою

умовиводів, складним цілеспрямованим процесом думки, що включає моменти аналогії, індукції та дедукції.

Види гіпотез. За об'єктом дослідження гіпотези можуть бути загальними та частковими. Загальна гіпотеза – це припущення, яке пояснює причину явища або групи явищ у цілому. Часткова гіпотеза – це різновид гіпотези, припущення, яке пояснює якийсь окремий бік чи окрему властивість явища чи події. При цьому необхідно мати на увазі, що поділ гіпотез на загальну і часткову має сенс, коли ми співвідносимо одну гіпотезу з іншою. Цей поділ не є абсолютним, гіпотеза може бути частковою по відношенню до однієї гіпотези і загальною по відношенню до інших гіпотез. Різновидом часткової гіпотези є *версія*.

За функціями в пізнавальному процесі розрізняють *описові та пояснювальні гіпотези*.

Описова гіпотеза – це припущення про існування того чи іншого явища або зв'язку. Це припущення про властивості, які притаманні об'єкту, що досліджується. Така гіпотеза зазвичай відповідає на запитання: «Якими властивостями володіє зараз предмет?» або «Чим є цей предмет?» Описові гіпотези можуть висуватися з метою виявлення складу або структури об'єкта, пояснення його механізму, його функціональних характеристик.

Пояснювальна гіпотеза – це припущення про підстави виникнення об'єкта дослідження. Ці гіпотези зазвичай з'ясовують, чому виник цей предмет або чому сталася ця подія.

Поряд із термінами «загальна» і «часткова гіпотеза» в науці використовується термін *«робоча гіпотеза»*. Робоча гіпотеза – це висунуте на перших етапах дослідження припущення, яке є умовним, дозволяючи згрупувати результати спостережень і дати їм початкове пояснення. Це тимчасове припущення, яким користуються при побудові гіпотези. Робоча гіпотеза висувається, як правило, на первинних етапах дослідження. Вона безпосередньо не ставить завдання – з'ясувати справжні підстави досліджуваних явищ, а слугує лише припущенням, яке дозволяє згрупувати і систематизувати результати спостережень.

Побудова гіпотези та етапи її розвитку

Розрізняють такі етапи побудови і доведення гіпотези:

- 1) збирання фактів;
- 2) логічне уточнення і чітке формування гіпотези;
- 3) виведення з гіпотези наслідків;
- 4) перевірка цих наслідків на практиці;

5) висновок про істинність або хибність висунутої гіпотези.

У гіпотезі передбачається наявність причинно-наслідкового зв'язку між групами фактів. Гіпотеза – це ймовірнісне знання, припущення, що вимагає емпіричного підтвердження, і вона ж формулює нове знання, тому вона може вважатися істинною тільки в тому випадку, якщо вона веде до істинних результатів (теоретично й емпірично) після її уточнення і перевірки.

Гіпотеза може складатися одночасно з різних видів умовиводів: аналогії, індукції, дедукції. Логічним методом обґрунтування гіпотези є її виведення з інших положень, істинність яких уже доведено.

Гіпотеза як умовивід має коріння в об'єктивній дійсності, є рухом думки від безпосередньо спостережуваних явищ до їх причинного пояснення. Припущення щодо підстав, які пояснюють це коло фактів, становить *перший етап побудови гіпотези*. Спочатку будують гіпотезу в першому наближенні, виходячи з досліджених фактів і користуючись переважно методами індукції та аналогії.

Другий етап – пояснення за допомогою висунутого припущення всіх наявних фактів, що відносяться до предметної сфери гіпотези (фактів, які гіпотеза покликана пояснити, передбачити тощо), – тих фактів, які були відомі до висунення припущення, але ще не бралися до уваги, а також тих фактів, які були відкриті після висунення припущення.

Третій етап – ретельна перевірка, яка приводить до підтвердження гіпотези або її спростування. Для підтвердження гіпотези потрібно її узгодження з якомога більшою кількістю фактів досвіду, а для спростування досить одного факту неузгодженості з досвідом.

Логічні засоби підтвердження гіпотез

Для перетворення гіпотези в науково доведене положення необхідно, щоб її висновок відповідав хоча б одній з таких умов:

- 1) експериментальне підтвердження виведених із гіпотези наслідків;
- 2) можливість дедуктивного виведення змісту гіпотези з достовірних підстав;
- 3) доступність передбачуваної причини безпосередньому спостереженню.

Логічний метод пізнання, який полягає в дедукції висновків із гіпотез та інших засновків, істиннісне значення яких ще не з'ясовано, називається *гіпотетико-дедуктивним*. Висновки, відповідно до цього логічного методу міркування, мають імовірнісний характер. Тому критеріями обґрунтованої гіпотези є;

- несуперечливість наявним даним (законам науки, науковим теоріям);

– перевірюваність (гіпотеза має допускати можливість ствердження чи спростування);

– перевірка на застосовність до більш широкого класу об'єктів, які підлягають вивченню у відповідній галузі науки.

Прості гіпотези про існування явищ і предметів доводяться або спростовуються шляхом виявлення цих явищ і предметів або встановленням їх відсутності.

Найбільш поширеним способом спростування складних гіпотез, особливо гіпотез, що пояснюють неспостережувані зв'язки між явищами, є спростування за допомогою виведення наслідків, які суперечать здоровому глузду, доповнене перевіркою наслідків практичним шляхом. При цьому способі спростування з гіпотези виводяться наслідки, які зіставляються з дійсністю. Якщо якісь із цих наслідків виявляються хибними, то хибною вважається гіпотеза або її частина.

Гіпотези можуть також спростовуватися шляхом доведення твердження, що є запереченням гіпотези. Одним із способів доведення гіпотез є розділове логічне доведення. Воно полягає у спростуванні всіх можливих припущень, крім одного. Гіпотеза може доводитися шляхом її виведення логічним шляхом із більш загальних положень.

Крім проходження етапів у своєму розвитку, припущення, щоб бути гіпотезою, має відповідати таким вимогам:

1. Припущення не повинно бути логічно суперечливим (не повинно бути внутрішньо суперечливим) і не повинно суперечити фундаментальним положенням науки.

2. Припущення має бути принципово перевірюваним. Гіпотезами не визнаються здогадки, які в принципі не можна перевірити (обґрунтувати або спростувати).

3. Припущення не має суперечити раніше встановленим фактам, для пояснення яких воно не призначене (не відносяться до предметної сфери гіпотези).

4. Припущення має бути застосованим до якомога ширшого кола явищ. Ця вимога дозволяє з двох або більше гіпотез, що пояснюють одне і те саме коло явищ, обрати найбільш просту.

Основні поняття теми 7

(завдання до підготовки практичного заняття у словнику понять)

Доведення, теза, аргументи, демонстрація, факти, паралогізми, софізми, парадокс, апорії, антиномії, спростування, гіпотеза, версія.

Тема 8

Логічні основи практичної та соціально-комунікативної діяльності

План

1. Основні види суспільної комунікації.
2. Загальна характеристика суперечки в системі комунікативних відносин.
3. Ділова бесіда.
4. Логічна культура вибору та прийняття рішення в цілеспрямованій дії.

Практичні дії (діяльність) людей досліджують науки, які отримали назву «поведінкові». До них належать праксеологія, соціальна психологія, соціологія, теорія соціальної взаємодії, конфліктологія, а також філософська теорія діяльності.

Дослідження практичних міркувань наукою логікою виокремлюється в особливий напрям сучасної некласичної логіки – практичну логіку.

Практична логіка – сукупність логічних теорій, котрі на підставі досліджень практичних міркувань створюють дескриптивну та формальну модель цих міркувань. До них належать логіка дії, логіка вибору, логіка прийняття рішення, логіка оцінок (переваги).

Практична логіка як напрям сучасних логічних досліджень сформувалась у 60–80-х роках ХХ ст.

Практичні міркування за змістом виражають програму (план) виконання певних практичних дій, спонукання до практичних дій (намір, мотив), мету практичних дій. Терміни «план» (програма), «намір», «мотив», «мета» можна класифікувати як «задум». Отже, **предмет досліджень практичної логіки** – задуми та визначення їх раціональності. Логічний континуум практичних міркувань – від задуму до дії, що означає: людина, суб'єкт практичних міркувань, спочатку ідеально (у думках, подумки) формулює для себе задум (мету, ідею, намір), розробляє план (програму) майбутніх дій з метою реалізації задуму, визначає методи реалізації планів, а потім починає діяти. Відповідно, дії, здійснені в стані афекту, не класифікують як раціональні.

1 Основні види суспільної комунікації

Комунікація «communico» в перекладі з латинської мови – «робити загальним», «зв'язувати», «спілкуватися». Вживається у значенні:

1. Зв'язок між різними об'єктами (у тому числі технічними пристроями);
2. Взаємодія (обмін сигналами) між тваринами;

3. Спілкування між людьми в процесі створення і передачі інформації.

Зв'язок між об'єктами здійснюється за типом механічної взаємодії, характеризується відсутністю самостійної активності за наявності смислової визначеності об'єкта, не є наочним та виявляється у динаміці.

Взаємодія (обмін сигналами) між тваринами здійснюється за типом хімічної або біологічної взаємодії (наявність внутрішньої активності і прагнення). Взаємодія протилежних речовин або істот виявляє загальне, але не створює принципово нового.

Соціальна комунікація (спілкування між людьми) здійснюється за типом соціопсихологічної взаємодії (свобода вибору і творчий підхід). Їй притаманна внутрішня необхідність спілкування та створення специфічної соціальної реальності (суспільства) та взаємозв'язок як умова розвитку кожної людини і суспільства загалом.

Соціальна комунікація – «тканина», з якої у світі складається найважливіше:

- цілісність і визначеність людини;
- зв'язок і взаємодія в суспільстві;
- адекватне відображення людиною взаємозв'язку навколишньої реальності: інформаційного поля (ноосфери).

Значення дослідження соціальної комунікації:

1. Досягається розуміння основних принципів взаємозв'язку всього (людина – суспільство – природа).
2. Теорія втілюється в практику життя людини.
3. Ідеї реалізуються в спільному обговоренні та креативній діяльності.

Соціальна комунікація є ефективною взаємодією (спілкуванням) людей, що виникає в результаті створення і обміну **інформацією** у певній знаковій формі.

Інформація з латинської мови – «роз'яснення», «виклад»:

- відомості, що передаються людьми в процесі комунікативної взаємодії;
- атрибутивна властивість матерії, міра її організації, що реалізується в процесі пізнання і об'єктивується у соціальній комунікації.

Основні умови здійснення комунікації:

1. Наявність не менше двох сторін-учасників.
2. Принцип зворотного зв'язку.
3. Знаковий характер змісту повідомлення.
4. Закон мінімальної основи.
5. Гетерогенність комунікативних систем.

6. Кількість переданої інформації обернено пропорційна до частоти переданих сигналів.

Принципи соціальної комунікації:

1. Поліпарадигмальність – поєднання різних теоретичних підходів.
2. Плюралізм – визнання різноманітності суб'єктивних думок.
3. Полілог – виявлення загального та істинного в різноманітті висловлювань.

Базові конструкції комунікації:

1. Лінійна – одностороння дія без зворотного зв'язку (монолог).
2. Інтеракційна – наявність зворотного зв'язку: відсилання зустрічних повідомлень ініціатору, коригування його комунікативної практики (діалог).
3. Трансакційна – постійна і рівноправна взаємодія, у якій учасники виступають поперемінно джерелом і одержувачем повідомлення (полілог).

Схема комунікативної взаємодії (за Р. Якобсоном):

- адресат – контекст повідомлення – адресат;
- комунікатор – контакт – комунікант.

Схема комунікативної взаємодії (за Лассвелом):

S – M – C – R – E

Хто повідомляє? (Source) – Комунікатор.

Що? (Message) – Повідомлення.

Яким каналом? (Channel) – Засіб.

Кому? (Recipient) – Одержувач.

З яким ефектом? (Effect) – Ефект.

Ефект комунікації: взаємодія вважається завершеною, коли з'явився ефект комунікації, тобто відбулися зміни в свідомості або поведінці учасників.

Критерій завершеності і цілісності повідомлення пов'язаний з категорією сенсу: один сенс – одне завершене цілісне повідомлення.

Комунікаційний акт: елементарна одиниця комунікації, у якій стосовно одного дискретного цілісного і завершеного повідомлення відбулися процеси його створення, відправлення та отримання.

Основні проблеми комунікації – збої в процесі зворотних потоків інформації, які є наслідком:

- шуму;
- інформаційних перевантажень;
- невідповідності структури і функцій інформаційної взаємодії цілям учасників.

Основні категорії в теорії комунікації

Комунікативний простір – система різноманітних комунікативних зв'язків, що виникають між різними агентами комунікації, параметрами якої є щільність (інтенсивність) і протяжність (дистанція).

Комунікативний час – тривалість і послідовність комунікаційних актів.

Принцип поділу комунікації на види

Підставою поділу є внутрішньо необхідна сутність, яка визначає це явище. Необхідною умовою будь-якої комунікативної діяльності є наявність зв'язку, що здійснюється певним комунікаційним каналом – реальною чи уявною лінією зв'язку (контакту), якою повідомлення рухаються від комунікатора до комуніканта, засоби для створення, передачі і сприйняття повідомлення.

Види комунікативних каналів і видовий поділ комунікації.

Аудіо (звук) – усна комунікація.

Відео (буква) – письмова комунікація.

Аудіовізуальна (біт) – електронна комунікація.

Усна комунікація – безпосередня форма зв'язку, що здійснюється аудіально (за допомогою звуку) і відображає індивідуальну визначеність учасників комунікації щодо змісту повідомлення.

Специфіка усної комунікації (за Лассвелом):

S – M – C – R – E

Хто? – одиничний індивід.

Що? – усне мовлення, що включає інтонацію, мелодику і невербалку.

Канал? – аудіо, латентно – відео, технічні засоби.

Кому? – одиничному індивіду; групі, спільноті.

Ефект? – реалізація власних переконань, відносин і цілей.

Види усної комунікації:

1. Невербальна (знаки).

2. Вербальна (слова).

3. Образна.

Протиріччя усної комунікації як підстава для подальшого розвитку.

Ефект (зворотний зв'язок і створення нового) складний у досягненні у зв'язку з просторовою і тимчасовою обмеженістю усної взаємодії, а також однозначністю змісту повідомлення.

Письмова комунікація – протилежна усній форма комунікації, у якій зв'язок здійснюється візуально (за допомогою букв), така комунікація

спрямована на визначення загальнозначущого сенсу, зафіксованого в тексті.

Специфіка письмової комунікації (за Лассвелом):

S – M – C – R – E

Хто? – одиничний індивід як представник групи або спільноти.

Що? – слово, речення, текст.

Канал? – відео, технічні засоби.

Кому? – одиничному індивіду, групі, спільноті.

Ефект? – фіксація загальнозначущого змісту повідомлення.

Види письмової комунікації:

1. Особистісна (автокомунікація).
2. Міжособистісна комунікація.
3. Масова комунікація.

Протиріччя письмової комунікації як підстава для подальшого розвитку.

Ефект (зворотний зв'язок і створення нового) досяжний, але ускладнений у зв'язку зі статичністю текстового повідомлення.

Електронна комунікація – узагальнююча форма комунікації, що здійснюється за допомогою бінарної опозиції (біт) як одиниці виміру інформації, переданої медіазасобами, та фіксує значення, реалізоване у визначеності знака, на відміну від сигналу (звук або буква).

Специфіка електронної комунікації (за Лассвелом):

S – M – C – R – E

Хто? – одиничний індивід, група або співтовариство (маса).

Що? – звук / буква – біт.

Канал? – аудіо / відео, медіазасоби.

Кому? – одиничному індивіду; групі, спільноті (масі).

Ефект? – створення соціальної реальності як взаємодії індивідуальної і суспільної свідомості.

Види електронної комунікації:

1. Преса / радіо / кіно.
2. Телебачення.
3. Інтернет.

Протиріччя електронної комунікації як підстава для подальшого розвитку.

Ефект (зворотний зв'язок і створення нового) максимальний: постійна взаємодія та оновлення в повідомленні, а віртуальна реальність гіпертексту

в ситуації ентропії постійно прагне до організації та впорядкування у свідомості кожної людини.

2 Загальна характеристика суперечки в системі комунікативних відносин і практичних дій

Окремим видом аргументації у комунікативній взаємодії є суперечка. **Суперечка** – це процес зіткнення різних точок зору та обміну протилежними думками під час обговорення певної проблеми, коли кожна сторона намагається довести істинність своїх переконань і спростувати точку зору іншої сторони. Доцільність ведення суперечок не викликає сумнівів, оскільки погляди людей на одне і те ж питання можуть бути взаємно протилежними. Якраз у протистоянні думок розкривається реальна можливість досягнути порозуміння, наблизити позиції та досягнути згоди, але цей процес має відбуватися коректно і аргументовано.

Мистецтво ведення суперечки, тобто вміння переконувати інших в істинності своїх тверджень, називають **еристикою**. Термін «еристика» походить з грецької і означає «мистецтво сперечатися, полемізувати». Еристика поширювалась у Стародавній Греції у зв'язку з необхідністю вести політичну та судову полеміку в період розквіту афінської демократії. Під час проведення суперечок вчилися вмінню переконувати інших у правильності поглядів, які висловлюються, вмінню схилити людину до своєї точки зору. Вміння сперечатись було необхідною умовою участі у суспільному житті. Філософи-софісти були першими, хто почав навчати основних прийомів ведення дискусії. Але поступово софістика перетворилася в своєрідний вид «інтелектуального шахрайства», певну словесну гру, завданням якої було довести або спростувати будь-яку думку (яка є вигідною в певній ситуації), незалежно від її істинності чи хибності.

Велику увагу дослідженню суперечки приділяв Аристотель. Його праці «Топіка» і «Про софістичні міркування» є першою спробою викласти в систематизованому вигляді основні засади теорії та практики суперечок.

Обов'язковими учасниками суперечки є пропонент, опонент, аудиторія.

Пропонент – це той, хто висуває, обґрунтовує певну тезу.

Опонент – це той, хто заперечує, піддає сумніву істинність тези, яку проголосив пропонент.

Аудиторія – це колективний учасник дискусії, який має свої переконання, свою точку зору стосовно питань, які обговорюються.

Залежно від мети розрізняють суперечку:

– заради істини;

- заради перемоги;
- заради переконання;
- заради суперечки.

Суперечка заради істини (діалектична суперечка). У Стародавній Греції діалектикою називали вміння вести бесіду і досягати істини. У суперечці заради істини уважно аналізуються точки зору тих, хто сперечається, ретельно вивчаються аргументи протилежної сторони, чітко проявляється зацікавленість у вирішенні проблеми, яка обговорюється. Учасники з повагою ставляться до опонентів, погоджуються з твердженнями протилежної сторони, якщо вони є правильними. Результатом такої суперечки є відкриття істини. Цей вид суперечки часто практикується в науковій діяльності.

Суперечка заради перемоги – це суперечка про цінності, про утвердження якихось власних оцінок, норм і спростування суджень протилежної сторони. Її завдання полягає в тому, щоб перемогти супротивника будь якою ціною, використовуючи для цього як коректні, так і некоректні методи ведення суперечки. Таку суперечку називають ще еристичною, а іноді – парламентською суперечкою.

Суперечка заради переконання ведеться з метою переконати іншу сторону в правильності своєї точки зору. Переконувати іншу людину можна тому, що сам твердо віриш у те, про що говориш, або ж тому, що «так треба», що це вигідно, що цього вимагають обставини, хоч сам насправді ти не поділяєш ті думки, які відстоюєш.

Суперечка заради суперечки проводиться людьми, для яких суперечка є своєрідним видом «спорту», тобто для них немає значення, про що і з ким сперечатися і заради чого це потрібно. Учасники такої дискусії знаходять насолоду в самому зіткненні протилежних думок, у пошуку переконливих аргументів, в обґрунтуванні своєї позиції. Їх не стільки цікавить результат суперечки, скільки сам процес суперечки і стан перебування в суперечці.

За формою суперечка може бути дискусією, полемікою, диспутом, дебатами.

Дискусія (від лат. «discussio» – «дослідження», «розгляд») – це широке публічне обговорення певної проблеми, мета якого полягає у з'ясуванні та порівнянні різних точок зору та в знаходженні правильного розв'язання спірного питання. Мета дискусії – досягнення істини, єдиної думки, спільного рішення або хоча би взаєморозуміння щодо проблеми, яка обговорюється. Тут не використовуються некоректні прийоми ведення суперечки, бо це може призвести до виникнення конфліктної ситуації і припинення дискусії.

Полеміка (від грецьк. «polemicos» – «ворожий», «войовничий») – це

публічна суперечка, для якої характерними є протистояння, конфронтація, протиборство сторін, ідей і думок. Полеміка спрямована не на досягнення згоди, а на спростування протилежної точки зору і захист, утвердження своєї власної позиції. Засоби, які використовуються у полеміці, не обов'язково визнаються усіма її учасниками, вони не завжди є коректними і виваженими.

Диспут (від лат. «disputar» – «міркувати», «досліджувати», «сперечатися») – це публічна суперечка, предметом якої виступає наукове або суспільно важливе питання. Для участі залучають широке коло фахівців і зацікавлених осіб. У ході диспуту заслуховують доповіді на певну тему та виступи опонентів.

Дебати (від франц. «debat» – «суперечка») – це суперечка, що виявляється у формі обміну думками з приводу певних теоретичних положень, певних подій, ситуацій. Виникає в процесі обговорення прослуханої доповіді, виступу на зборах, конференціях.

Ми любимо повторювати за древніми, що «у суперечці народжується істина». Однак для того, щоб відшукати цю істину, потрібно навчитися вести суперечку правильно, дотримуючись основних загальноприйнятих правил.

Вимоги до суперечки:

1. Не варто сперечатися без особливої на те необхідності. Якщо існує найменша можливість досягти згоди без суперечки, треба цим скористатися.

2. Будь-яка суперечка має мати чітко визначену тему і свій предмет. Із самого початку проведення суперечки треба чітко зафіксувати предмет суперечки за допомогою спеціального твердження.

3. Тема суперечки не має змінюватися або підмінятися іншою протягом всієї суперечки. Якщо ж предмет суперечки змінився, то варто звернути на це увагу.

4. Суперечка відбувається лише за наявності протилежних точок зору на один і той же предмет дослідження. Якщо ж такої протилежності немає, незабаром може виявитись, що учасники суперечки говорять про різні аспекти проблеми, які є взаємодоповнюючими. Тому зникає необхідність сперечатися далі.

5. Суперечка передбачає певну спільність вихідних позицій сторін, єдину для них проблему, що забезпечує початкове взаєморозуміння учасників суперечки. Ті, хто взагалі не розуміє один одного, не здатні сперечатися і, тим більше, прийти до згоди.

6. Для того щоб успішно вести суперечку, необхідно мати певні знання з логіки. Тут стає в нагоді вміння робити правильні висновки із своїх та чужих тверджень, вказувати на відсутність логічного зв'язку між твердженнями,

виявляти суперечності у висловлюваннях опонента. Іноді для цього достатньо інтуїтивної логіки, навичок правильного міркування, що склалися стихійно. Проте знання правил побудови різних видів міркувань, правил, помилок та хитрощів у доведенні та спростуванні допоможе коректно формулювати власну точку зору, знаходити логічні помилки у міркуваннях супротивника, спростовувати їх.

7. Суперечка вимагає певного знання проблеми, про яку йде мова, тому що безпідставно сперечатися про зовсім невідоме.

8. У суперечці необхідно прагнути до встановлення істини, а не до утвердження власної думки. Учасників суперечки має турбувати те, наскільки істинною є нова ідея, а не те, кому вона належить і наскільки вона узгоджується з нашими переконаннями.

9. У суперечці варто проявляти певну гнучкість, хоча це зовсім не означає, що необхідно різко поступатися поглядами та своєю гідністю. Ефективним є такий спосіб ведення суперечки, який поєднує в собі поступливість та жорсткість. Жорсткість, виваженість необхідна тоді, коли йдеться про сутність питання. Якщо ж справа стосується деталей, суб'єктивних симпатій та антипатій, то краще виявити поступливість та терпимість. Англійський письменник і філософ XVII ст. Джон Вількінс радив: «Намагайся, щоб у суперечці слова твої були м'якими, а аргументи – твердими».

10. Необхідно добре володіти стратегією і тактикою ведення суперечки. Стратегія визначає певний план ведення суперечки, найбільш загальні принципи аргументації, за допомогою яких досягають основної мети суперечки. Тактика – це пошук і відбір найбільш переконливих у певній ситуації і для певної аудиторії аргументів або доказів, відповідна реакція на контраргументи опонента.

11. Потрібно з повагою, уважно і доброзичливо ставитися до іншої думки, до чужих переконань. Магічно діють у таких випадках вислови: «Ваша думка дуже цікава, над нею варто добре подумати», «Це надзвичайно слушне зауваження, я не врахував цього» тощо.

12. Варто пам'ятати, що відсутність сумнівів у власній позиції під час дискусії є ознакою невігластва. Не варто боятися визнавати свої помилки в ході суперечки. Якщо переможете в суперечці не ви, не намагайтеся будь-що «зберегти обличчя», а краще скажіть відверто про свої помилки, врахуйте критику, яку ви почули на адресу своїх тверджень. Людина, яка упирається у своїй помилковій думці, виглядає іноді смішно. «Не бійтесь визнавати власні помилки», – радив китайський філософ Конфуцій.

13. Не засмучуйтесь, якщо ви не перемогли у суперечці. У будь-якому

випадку ви краще зрозуміли і позицію супротивника, і свою власну, отже, виграли. Бернард Шоу якось зауважив: «Якщо у вас є одне яблуко і у мене є одне яблуко і ми обмінюємося ними, то у кожного з нас буде по одному яблуку. Якщо ж у вас є одна ідея і у мене є одна ідея і ми обмінюємося ними, то у кожного з нас буде по дві ідеї».

Коректні прийоми (організаційно-процедурні аспекти) ведення суперечки:

1. У суперечці дуже цінною є ініціативність – важливо, хто і як задає її тему, тон ведення. Тому слово спочатку надається тим, чия думка відома та імponує. Обговорення зупиняють тоді, коли позиція виступаючого відповідає заздалегідь поставленій цілі, тобто використовується відома особливість людської психіки – найкраще запам'ятовуються перший і останній виступи – таким чином формується відповідна психологічна установка.

2. У суперечці більш виграшною є наступальна тактика. Замість того щоб відповідати на певні заперечення опонента, треба змусити його захищатись і виправдовуватись у зв'язку з викриттям найвразливіших місць його аргументації. Передбачивши його доводи, можна заздалегідь, не чекаючи, поки він їх висловить, висунути їх самому і відразу ж спростувати.

3. Рекомендується також концентрація дій, спрямованих на центральну ланку системи аргументів противника або на найбільш слабку його ланку.

4. Ефект раптовості, що полягає в притриманні найважливіших аргументів на кінець дискусії, несподіваність яких ставить опонента в стан розгубленості та безвиході.

5. Вважається коректним і те, щоб взяти слово наприкінці суперечки, знаючи всі аргументи тих, хто виступав, та позбавляючи їх можливості розгорнутої відповіді на ваші спростування. Проте цей прийом не є демократичним, і скористатись ним може далеко не кожен учасник дискусії.

3 Ділова бесіда

Ділова бесіда – це усний контакт між діловими партнерами, які мають необхідні повноваження від своїх організацій і фірм для встановлення ділових відносин, дозволу вирішення ділових проблем або вироблення конструктивних підходів до їх вирішення.

Головне завдання ділової бесіди – переконати партнера прийняти конкретні пропозиції.

До найважливіших **функцій** ділової бесіди відносять:

- взаємне спілкування працівників з однієї ділової сфери;

- сумісний пошук, висунення і оперативна розробка робочих ідей і задумів;
- контроль і координування вже розпочатих ділових заходів;
- підтримка ділових контактів;
- стимулювання ділової активності.

Як форма спілкування ділова бесіда підкоряється всім психологічним та етичним законам і правилам міжособистісного спілкування. Разом з тим у діловій бесіді є і свої особливості. Вони стосуються, насамперед, **структури і типів** ділової бесіди.

Структура та характеристика основних етапів ділової бесіди.

Як основні **етапи** ділової бесіди традиційно виокремлюють такі:

1. Підготовка до ділової бесіди.
2. Встановлення місця і часу зустрічі.
3. Початок бесіди.
4. Постановка проблеми та передача інформації.
5. Аргументування.
6. Відбивання зауважень співрозмовника.
7. Прийняття рішення та фіксація домовленості.
8. Завершення ділової бесіди.
9. Аналіз результатів ділової бесіди.

1. Підготовка до ділової бесіди.

Перш ніж вступити в контакт, потрібно продемонструвати вашу готовність до спілкування посмішкою, оберненою до партнера головою, дещо нахиленим вперед тулубом.

Вибираючи модель поведінки, уважно вдивіться у співрозмовника. Що він із себе представляє? У якому стані перебуває? Що в ній переважає – раціональне чи емоційне? Який його життєвий досвід? Яким чином він прийшов до позиції, яку викладає?

2. Встановлення місця і часу зустрічі.

Домовляючись про місце і час зустрічі, можна використовувати такі позиції:

- а) позиція «зверху»: «Я чекаю вас о 16.00 у себе в кабінеті»;
- б) позиція «знизу»: «Мені хотілося б з вами порадитися. Коли і куди мені під'їхати?», «Коли ви зможете мене прийняти?»;
- в) позиція «на рівних»: «Нам потрібно обговорити це питання ґрунтовно. Узгодимо місце і час нашої зустрічі».

3. Початок бесіди.

Максимальну складність становить для співрозмовників початок бесіди. Початок бесіди можна порівняти з налаштуванням музичних інструментів перед концертом. Як налаштуєш, так і будеш грати. І багато ділових бесід закінчуються, так і не встигнувши розпочатися. Причина часто полягає в тому, що перші фрази, сказані партнерами, виявляються занадто незначними. Але ж саме вони формують внутрішнє ставлення партнера до нас, до самої бесіди, визначають ступінь довіри або настороженості співрозмовника.

4. Постановка проблеми та передача інформації.

Для успіху ділової бесіди важливо запитати себе: яку мету може ставити партнер і якого результату він очікує від зустрічі з вами? Крім того, необхідно передбачити, який результат бесіди влаштує вас і який варіант ви вважаєте найбільш прийнятним для обох сторін.

Інформування про справу, з якою ви прийшли на зустріч, має бути конкретним і спиратися на знання таких важливих комунікаційних особливостей:

– говорити потрібно мовою співрозмовника, щоб звести до мінімуму втрати, що виникають у процесі розмовного спілкування при розкодуванні інформації;

– передавати інформацію з позиції «ви-підходу», з урахуванням цілей та інтересів співрозмовника, роблячи його співавтором своїх ідей, а не супротивником;

– враховувати мотиви і рівень обізнаності (компетентності) співрозмовника щодо конкретної проблеми;

– постаратися відмовитися від монологу і перейти до діалогу, використовуючи для цього конкретні питання і розмірковуючи разом із співрозмовником;

– спостерігати за реакціями партнера по спілкуванню і гнучко змінювати свою поведінку, виходячи із ситуації (змінювати складність, швидкість, «гучність» викладу інформації).

Викладаючи свою позицію, не потрібно боятися питань співрозмовників, а навпаки, потрібно вміти спонукати їх до цього. Тоді у вас буде можливість дізнатися, що найбільше цікавить опонентів, що вони самі знають про проблему, чого бояться (побоюються) і куди будуть намагатися вас схилити. Крім того, на цьому етапі ділової бесіди і ви самі, отримуючи інформацію про думку партнера з приводу конкретного питання, маєте активно його розпитувати (інформація не надходить до нас сама по собі, її треба «витягувати» з допомогою питань). Тому потрібно знати, які саме питання

краще всього використовувати.

5. Аргументування.

Найбільший вплив на партнерів у діловій бесіді надає **аргументація** (від лат. – «судження») – спосіб переконання кого-небудь за допомогою значущих логічних доводів. Вона вимагає великих знань, концентрації уваги, присутності духу, наполегливості та коректності висловлювань, при цьому її результат багато в чому залежить від співрозмовника. Для того щоб аргументація була успішною, важливо увійти в становище партнера, «відчути» його.

В аргументації, як правило, виділяють **дві основні конструкції**:

– **доказова аргументація**, з допомогою якої можна щось довести партнерові;

– **контраргументація**, з допомогою якої можна спростувати переконання партнера.

При цьому обидві конструкції включають в себе **дві категорії аргументів**:

1) факти або міркування, які свідчать про те, що певна пропозиція (позиція, рішення) дозволять співрозмовнику отримати якісь вигоди;

2) факти або міркування, які переконують співрозмовника в тому, що певна пропозиція (рішення) дозволить уникнути якихось конкретних неприємностей.

6. Відбивання зауважень співрозмовника.

Зауваження співрозмовника означають, що він вас активно слухає, стежить за вашим виступом, ретельно перевіряє вашу аргументацію і все обмірковує. Вважають, що співрозмовник без зауважень – це людина без власної думки. Саме тому зауваження та доводи співрозмовника не потрібно розглядати як перешкоди в ході бесіди. Вони полегшують бесіду, оскільки дають нам можливість зрозуміти, у чому ще потрібно переконати співрозмовника і що він взагалі думає про сутності справи.

Існують такі **види зауважень**:

- невисловлені зауваження;
- упередження;
- іронічні зауваження;
- зауваження з метою отримання інформації;
- зауваження з метою вияву себе;
- суб'єктивні зауваження;
- об'єктивні зауваження;

– зауваження з метою опору.

7. Прийняття рішення та фіксація домовленості.

Якщо вам вдалося переконати партнера, можна переходити до досягнення домовленості. Це рекомендується робити за допомогою ланцюжка запитань.

Насамперед потрібно ставити питання, на які співбесідник відповість швидше за все «так». Такі питання називаються **підтверджувальні**, наприклад: «Напевно, ви раді тому, що...?», «Я не помиляюся, вважаючи, що ви...?». Підтверджувальні питання налаштовують партнера на позитивне ставлення до вашої пропозиції. Останні питання треба формулювати так, щоб вони давали можливість розгорнутої відповіді. На цьому етапі бесіди особливо важливо проявити холоднокрівність і витримку і дотримуватись таких **правил**:

- не можна вагатися, демонструвати невпевненість;
- потрібно зберігати спокій;
- залишайте в запасі один сильний аргумент;
- не здавайте свої позиції до останнього, поки не спробуєте всі можливості або поки співрозмовник кілька разів чітко не повторить «ні».

Досягнуту домовленість треба зафіксувати. Можна запропонувати підписати підготовлений документ, можна зафіксувати і в усній формі. Головне, щоб вона прозвучала **не тільки з ваших вуст**. Тоді партнер буде відчувати більше відповідальності за виконання спільної домовленості.

8. Завершення ділової бесіди.

Якщо не вдалося досягти домовленості, то необхідно красиво вийти з контакту.

Якщо домовленість досягнута, то не слід зловживати розташуванням і часом партнера.

Залишити про себе гарне враження необхідно при будь-якому результаті бесіди. Добре вихована людина володіє культурою спілкування, вмє попрощатися так, щоб з ним захотілося зустрітися знову.

Підсумки бесіди повинні бути резюмовані. Дуже корисно для досвіду:

- зробити записи про суть рішення в робочий блокнот у присутності партнера;
- скласти офіційний протокол рішення;
- встановити конкретні строки виконання рішення і спосіб інформування один одного про результати намічених дій;
- подякувати співрозмовнику і привітати його з досягнутим рішенням;
- вихід з контакту здійснити спочатку невербально (змінити позу, відвести очі, встати), а потім попрощатися словами.

9. Аналіз результатів ділової бесіди.

Будь-яку розмову після її завершення необхідно аналізувати. Це дає можливість усвідомити допущені прорахунки, накопичити корисний досвід на майбутнє.

У кожній розмові проявляється ваше вміння спілкуватися, і тому кожна зустріч піднімає вас ще на одну сходинку до оволодіння культурою ділового спілкування.

4 Логічна культура вибору та прийняття рішення в цілеспрямованій дії

Логічна культура – це здатність людини мислити логічно, раціонально та систематично. Вона дозволяє нам вибрати оптимальні рішення, обґрунтовувати свої дії та приймати обґрунтовані рішення. Логічна культура пов'язана з вибором та прийняттям рішень, тому що вона допомагає нам проаналізувати інформацію, зробити правильні висновки та вибрати оптимальний варіант.

Етапи вибору та прийняття рішення

Етап 1. Формулювання проблеми або завдання.

Етап 2. Збір інформації.

Етап 3. Аналіз інформації.

Етап 4. Вибір оптимального рішення.

Етап 5. Реалізація рішення та контроль результатів.

Перший етап – це **формулювання проблеми або завдання**. Це означає, що необхідно чітко визначити проблему або завдання, яке потрібно вирішити. На цьому етапі важливо коректно сформулювати питання і зрозуміти, який результат потрібно отримати.

Другий етап – **збір інформації**. На цьому етапі потрібно зібрати всю необхідну інформацію, яка стосується проблеми або завдання. Інформацію можна зібрати з різних джерел, наприклад, з Інтернету, звітів, статистичних даних та інших джерел.

Третій етап – **аналіз інформації**. На цьому етапі потрібно проаналізувати всю інформацію, яку ми зібрали. Необхідно з'ясувати, які дані є найбільш важливими та як вони пов'язані з проблемою або завданням.

Четвертий етап – **вибір оптимального рішення**. На цьому етапі потрібно вибрати оптимальний варіант рішення на основі аналізу інформації. Це може бути складним етапом, оскільки існує багато різних варіантів рішень.

П'ятий етап – **реалізація рішення та контроль результатів**. На цьому

етапі ми реалізуємо обране рішення та контролюємо результати. Це означає, що ми маємо встановити механізми контролю та відстежувати результати, для того щоб відразу ж втрутитись, якщо щось пішло не так.

Формулювання проблеми – це визначити причини та наслідки проблеми, а також визначити мету та очікуваний результат вирішення проблеми.

Щоб правильно сформулювати проблему, необхідно поставити собі такі запитання:

1. Яка проблема потребує вирішення?
2. Які наслідки має ця проблема?
3. Які причини призвели до виникнення цієї проблеми?
4. Як можна вирішити цю проблему?
5. Який очікуваний результат вирішення цієї проблеми?

Щоб **зібрати необхідну інформацію**, необхідно виконати такі дії:

1. Визначити джерела інформації. Це можуть бути книги, статті, звіти, інтернет-ресурси тощо.
2. Зібрати інформацію з різних джерел. Це дозволяє отримати різні точки зору та підтвердити чи спростувати отриману інформацію.
3. Оцінити достовірність та якість інформації. Необхідно перевірити джерело та авторитетність інформації.
4. Записувати інформацію. Для зручності подальшої обробки та аналізу.

Для **аналізу зібраної інформації** необхідно виконати такі кроки:

1. Визначити найважливіші аспекти проблеми.
2. Встановити зв'язки між цими аспектами.
3. Визначити причинно-наслідкові зв'язки.
4. Оцінити інформацію на достовірність та авторитетність.
5. Оцінити можливі наслідки рішень та їх наслідки.
6. Необхідно записувати отриману інформацію.

Для **вибору оптимального рішення** необхідно виконати такі дії:

1. Визначити всі альтернативні варіанти рішень.
2. Оцінити кожен варіант за такими критеріями: ефективність, вірогідність, ризику та витрати.
3. Обрати оптимальний варіант, який відповідає поставленим критеріям.
4. Перевірити обраний варіант на відповідність меті та очікуваному

результату.

Для *реалізації обраного рішення* необхідно виконати такі дії:

1. Створити план дій та визначити часові рамки.
2. Визначити відповідальних за виконання кожної дії.
3. Перевірити наявність необхідних ресурсів (людських, фінансових, матеріальних).
4. Здійснити кожну дію відповідно до плану.
5. Контролювати виконання плану та внести корективи в разі потреби.

Для *оцінки результату* вирішення проблеми необхідно виконати такі дії:

1. Визначити показники успішності рішення (наприклад, збільшення продуктивності, зменшення витрат, покращення якості тощо).
2. Зібрати відповідні дані для оцінки показників успішності.
3. Порівняти отримані дані з очікуваним результатом.
4. Оцінити ефективність рішення та за необхідності внести корективи для подальшого удосконалення.

На основі викладеного можна зробити висновок, що логічна культура вибору та прийняття рішень є важливим компонентом успішної цілеспрямованої дії. Для досягнення бажаного результату необхідно проаналізувати проблему, зібрати відповідні дані, ретельно вивчити альтернативні варіанти рішень та обрати оптимальний. Наступним етапом є реалізація обраного рішення, для якої необхідно розробити план дій та контролювати його виконання. Не менш важливим етапом є оцінка результату, яка дозволяє оцінити ефективність вибраного рішення та внести корективи для подальшого удосконалення.

Таким чином, вміння робити правильний вибір та приймати обґрунтовані рішення є ключовими навичками для досягнення успіху в будь-якій галузі. Розвиток логічної культури вибору та прийняття рішень є важливою складовою професійного та особистісного росту.

Основні поняття теми 8

Практична логіка, комунікація; соціальна комунікація; спілкування; інформація; основні види соціальної комунікації: усна, письмова, електронна, суперечка, еристика, пропонент, опонент, аудиторія, дискусія, полеміка, диспут, дебати, ділова бесіда.

2 РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота є невід'ємною частиною навчального процесу і основою пізнавальної діяльності студента. Метою методичних рекомендацій є конкретизація самостійної роботи студента для всебічного підвищення рівня знань, раціоналізації процесів підготовки, виконання і захисту самостійної роботи, єдності навчання і науково-дослідної роботи.

Самостійна та індивідуальна робота студентів з дисципліни *«Логіка»* організовується за такими формами:

1. Конспектування та вивчення питань, що виносяться викладачем на самостійне опрацювання.
2. Складання словників понять з основних понять курсу в друкованому або електронному вигляді.
3. Підготовка індивідуальної наукової роботи – електронної презентації та аудіовізуального есе на задану викладачем тему.

Зазначені форми самостійної роботи є обов'язковими для виконання усіма студентами. Виконання самостійної та індивідуальної роботи здійснюється відповідно до планів робочої програми. Викладач спрямовує і контролює самостійну та індивідуальну роботу студента, надає консультації з питань, що виникають. Крім того, навчальний матеріал закріплюється у творчих завданнях, де основні питання навчального курсу подаються в образній формі в процесі обговорення класичних та сучасних кінострічок, запропонованих викладачем. На основі цього здобувачі освіти творчо адаптують кіноматеріал у текстові та аудіовізуальні есе, що зараховуються як самостійні завдання. Науково-дослідне завдання є вибіркоким видом самостійної роботи та має навчально-дослідницький характер. Виконується у процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни, передбачає проведення науково-дослідної та аналітичної роботи за окремими темами навчальної дисципліни та оформлення її результатів у вигляді тез та аудіовізуального есе.

При підготовці презентацій та написанні словників понять і контрольних робіт студент розвиває навички роботи за окремими темами навчальної дисципліни та оформлення її результатів у текстовому та електронному вигляді.

Презентація має складатися з 10–15 слайдів, що вміщують вступ, основну частину та висновок. Текстовий матеріал презентації має бути поданий у формі тез та супроводжуватися візуалізацією поданого матеріалу. У вступі треба визначити основну проблему презентації та показати її місце в контексті питань, що розглядаються на заняттях. В основній частині послідовно та достовірно розкривається зміст доповіді. Висновок вміщує підсумок проблеми,

що обговорюється, та напрямки подальшого вивчення певної теми.

Студент закріплює навички роботи з науковою літературою, здібності узагальнення матеріалу на основі вивчення різних джерел, уміння чітко викладати свої думки у текстовій та аудіовізуальній формі, а під час його захисту набуває навичок публічних виступів. Виконання науково-дослідного та творчого завдання є одним із важливих засобів підвищення якості підготовки майбутніх спеціалістів, які здатні застосовувати на практиці теоретичні знання, вміння та навички з цієї навчальної дисципліни.

3 ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

1. Історико-логічний екскурс (ПРЕЗЕНТАЦІЯ).
2. Основні категорії логіки (СЛОВНИК ПОНЯТЬ).
3. Основні види суджень та умовиводів (МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА ЗА ТАБЛИЦЕЮ).
4. Основні види комунікативної взаємодії: усна, письмова та електронна (ПРЕЗЕНТАЦІЯ, ЕСЕ).

ДОДАТОК А
Основні види пізнання

Свідомість	Самосвідомість	Розум
Чуттєвість	прагнення (споживання)	мистецтво (<i>споглядання</i>)
Сприйняття	визнання /двобій (любов)	релігія (<i>уявлення</i>)
Розсуд	загальна самосвідомість (гра)	філософія (<i>поняття</i>)

ДОДАТОК Б
Основні філософські категорії

Буття	Сутність	Поняття
Якість	<i>сутність</i> тотожність відмінність основа	<i>суб'єктивне поняття</i> судження умовивід
Кількість	<i>явище</i> зміст форма співвідношення	<i>об'єктивне поняття</i> механізм хімізм мета
Міра	<i>дійсність</i> можливість випадковість необхідність	<i>ідея</i> життя пізнання метод

ДОДАТОК В

Безпосередні судження	Рефлексивні судження	Судження необхідності	Судження поняття
Позитивні S – випадковий P	сингулярні одиничний S–P	категоричні S – необхідний P	асерторичні S – необхідний P за умовою P(1)!
Негативні S не випадковий P	партикулярні деякі S–P	гіпотетичні якщо S, то – P якщо P, то S	проблематичні якщо P, за умовою P(1), то S?
Безкінечні S не зовсім P	універсальні усякі S – P	диз'юнктивні S – або P(1), або P(2), P(3)	аподиктичні P, за умовою P(1), – S

ДОДАТОК Г

	Умовиводи наочно-го буття один. – особ. – загальн.	Умовиводи рефлексії загальн. – один. – особ.	Умовиводи необхідності особ. – загальн. – один.
N	1-а фігура силлогізму M – P S – M	умовивід спільності усякий M – P S – M	категоричний умовивід S необхідний – P необхідний – P
	S – P	S – P	необхідний – S
[2-а фігура силлогізму M – P M – S	індуктивний умовивід особ. S – од. – загальн. P до нескінченності	проблематичний умовивід якщо – S, то P S
	деякі S – P		Отже – P
]	3-я фігура силлогізму P – M S не – M	умовивід аналогії: один. M – P S – один. M	диз'юнктивний умовивід S – P(1) або P(2), але S – P(1)
	S не – P	S – P	S не – P(2)

ДОДАТОК Д
Основні види соціальної комунікації

Усна (звук)	Письмова (буква)	Електронна (біт)
Невербальна	особистісна (аутокомунікація)	преса / радіо / кіно
Вербальна	міжособистісна	телебачення
Образна	масова	Інтернет

Електронне навчальне видання

Методичні рекомендації
до проведення практичних занять
та організації самостійної роботи
з навчальної дисципліни

«ЛОГІКА»

*(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
денної і заочної форм навчання всіх спеціальностей)*

Укладач **КУНДЕНКО** Яна Миколаївна

Відповідальний за випуск *В. В. Корженко*
За авторською редакцією
Комп'ютерне верстання *Я. М. Кунденко*

План 2024, поз. 356М

Підп. до друку 16.09.2024. Формат 60 × 84/16.
Ум. друк. арк. 3,7.

Видавець і виготовлювач:
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Черноглазівська (Маршала Бажанова), 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: office@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 5328 від 11.04.2017.